

EGE ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**BATI ANADOLU'DAKİ ANTİK ÇAĞ
YERLEŞİMLERİNDE AGORALARIN ROLÜ VE
KENTLERİN FİZİKSEL GELİŞİMİNE ETKİSİ**

Açalya KESKİN

Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı

Bilim Dalı Kodu : 501.05.00

Sunuş Tarihi : 07.03.2008

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şerif HEPCAN

Bornova-İZMİR

Sayın **Açalya KESKİN** tarafından **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak sunulan **“Batı Anadolu’daki Antik Çağ Yerleşimlerinde Agoraların Rolü ve Kentlerin Fiziksel Gelişimine Etkisi”** başlıklı bu çalışma E.Ü. Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği ile E.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Eğitim ve Öğretim Yönergesi’nin ilgili hükümleri uyarınca tarafımızdan değerlendirilerek savunmaya değer bulunmuş ve 07.03.2008 tarihinde yapılan tez savunma sınavında aday **oybirliği** ile başarılı bulunmuştur.

Jüri Üyeleri:

İmza

Jüri Başkanı :

Doç. Dr. Şerif HEPCAN

Raportör Üye:

Yrd. Doç. Dr. Çiğdem KILIÇASLAN

Üye :

Prof. Dr. Mehmet Bülent ÖZKAN

ÖZET

BATI ANADOLU'DAKİ ANTİK ÇAĞ YERLEŞİMLERİNDE AGORALARIN ROLÜ VE KENTLERİN FİZİKSEL GELİŞİMİNE ETKİSİ

KESKİN, Açalya

Yüksek Lisans Tezi, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı

Tez Yöneticisi : Doç. Dr. Şerif HEPCAN

Şubat 2008, 78 sayfa

Antik çağ yerleşimleri ile ilgili araştırmalar; geçmişte yaşamış toplumların sosyo-kültürel özelliklerine, felsefi düşüncelerine, ticaret ve ekonomi anlayışlarına olduğu kadar, kentleşme biçimlerine ve kentsel mekanları kullanımına da ışık tutmaktadır. Bu bağlamda “Eski Yunan” dönemi, antik çağ yerleşimleri içinde araştırmaya değer ayrıcalı bir yere sahiptir.

Peyzaj mimarlığı meslek disiplininin önemli çalışma alanlarından kamusal (dış) mekanlar içinde, ‘kent meydanları’; kentin sosyal ve fiziksel kimliğinin simgesi, iletişim ve sosyalleşme mekanı, hem aktif hem de pasif rekreasyon faaliyetlerin ortamı, alış-veriş, kültür-sanat ve politik etkinliklerin sahnesi olarak öne çıkmaktadır. Eski Yunan dönemi antik kentlerinde bu işlevlerin pek çoğunu yerine getiren, kentin gelişimi-biçimlenmesinde temel öğelerden birisi ‘agora’lar olmuştur. Bir anlamda demokrasinin temellerinin atıldığı o dönemde, toplumu pek çok konuda bir araya getiren, etrafında tapınak, pazar, meclis, çeşme vb. yapıların bulunduğu mekan, kentin agorasıdır.

Bu noktalardan hareketle, bu çalışmada; Batı Anadolu’daki antik çağ yerleşimlerinde agoranın işlevleri, özellikle kentin bütünüyle olan etkileşimini ve fiziksel gelişimi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Batı Anadolu agoralarını incelerken çalışma alanı olarak, kültürel ve doğal yapılarına göre farklılıklarıyla örnek teşkil edecek iki kent seçilmiştir. Bunlardan Miletos, demokratik rejimle yönetilen, düz arazide yerleşik bir liman kentidir. Diğer Pergamon ise krallıkla yönetilen, eğimli arazide yerleşik bir dağ kentidir. Materyal olarak seçilen bu kentlerin agoralarının irdelenmesinden yola çıkılarak günümüz kamusal dış mekanlarına referanslar taşıyan sonuçlarla araştırma tamamlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Antik Çağ, Agora, Kentin Fiziksel Gelişimi, Kamusal Mekanlar*

ABSTRACT

**THE FUNCTION OF “AGORA” AND ITS INFLUENCE
ON PHYSICAL URBAN DEVELOPMENT IN THE
ANCIENT ERA SETTLEMENTS IN THE WESTERN
ANATOLIA**

KESKİN, Açalıya

Master Thesis, Department of Landscape Architecture

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Serif HEPCAN

February 2008, 78 pages

The studies for settlements in Ancient Era have been enlightening the socio-cultural, philosophic and economical background of the ancient societies as well as providing valuable

VIII

proofs for settlement structure and use of urban spaces. In this regard, special emphasis is given to 'Ancient Greek Age' among the antique settlements.

Nowadays, among the urban public spaces urban squares have a leading role with their multi-functional character. They are mostly components of urban social and physical identity, spaces for communication-socialization, and scene for political and artistic activities without neglecting recreational opportunities they provide. In the Ancient Greek, whereas "Agora" had been performing all those functions, at the same time it was a main force in forming the settlement. Almost all important spaces and buildings, such as market place, temples, parliament etc. were located in and around Agora.

In this context, this study is focused on role of Agora and its influence over physical development of the settlement in some West Anatolian ancient settlements. Two settlements were selected regarding their natural and cultural landscape features. One of both is "Miletos", situated on a flat plain, which is a port city and administered by democracy. The second one is "Pergamon", located on the mountainous area, which is administered by kingdom. The study is completed with the results refer to today's urban public spaces by analysing the agoras of the chosen cities.

Keywords: *Ancient Era, Agora, Physical Urban Development, Public Spaces*

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez çalışmam sırasında her türlü destek ve yardımlarından yararlandığım değerli Tez Danışmanım Sayın Doç. Dr. Şerif HEPCAN'a, Peyzaj Mimarlığı Bölüm Başkanı Sayın Prof. Dr. M. Bülent ÖZKAN'a, eğitimimde emeği geçen tüm hocalarıma ve bölümün tüm görevlilerine, başta dostluğunu ve yardımseverliğini esirgemedi yardımcı olan Araş. Gör. Çiğdem ACAR olmak üzere her zaman büyük özveriyle yanımda olan arkadaşlarıma, her türlü maddi ve manevi desteği veren annem Z. Necla BAĞLI'ya, babam Selahattin BAĞLI'ya, kardeşim Utku

X
BAĞLI'ya ve bu uzun süreçte beni hiç yalnız bırakmayan
sevgili eşim Hilmi KESKİN'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Açalya KESKİN

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	V
ABSTRACT	VII
TEŞEKKÜR.....	IX
ŞEKİLLER DİZİNİ	XIV
TABLolar DİZİNİ.....	XVI
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	XVII
1. GİRİŞ.....	1
2. LİTERATÜR ÖZETİ.....	5
2.1 Kent Devrimi ve Kentleşme	5
2.2 Batı Anadolu’da Kentleşme	6

	XII	
2.2.1 Arkaik dönemde Batı Anadolu kentleri	10	
2.2.2 Klasik dönemde Batı Anadolu kentleri	12	
2.2.3 Hellenistik dönemde Batı Anadolu kentleri	13	

İÇİNDEKİLER (devam)

	<u>Sayfa</u>	
2.3 Batı Anadolu Kentlerinde Agora'nın Gelişimi.....	14	
3. MATERYAL VE YÖNTEM	24	
3.1 Materyal.....	24	
3.1.1 Miletos	25	
3.1.2 Pergamon	28	
3.2 Yöntem	30	
4. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA	31	
4.1 Agora	31	
4.2 Miletos	35	
4.2.1 Batı agora	37	
4.2.2 Güney agora	38	

	XIII	
4.2.3 Kuzey agora		41
4.3 Pergamon		45
4.3.1 Yukarı kent agorası.....		48
4.3.2 Aşağı kent agorası		50

İÇİNDEKİLER (devam)

	<u>Sayfa</u>
4.4 İki Kent Modelinin Karşılaştırılması	52
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	58
KAYNAKLAR DİZİNİ.....	66
EKLER	69
Ek 1 Tiyatrodan Genel Görünüş ve Arkada Tiyatro Limanı, Miletos	70
Ek 2 Stadyumdan Genel Görünüş, Miletos	70
Ek 3 Stadyumun Batıdaki Kapısı ve Gymnasioma Açılan Propylon, Miletos	71
Ek 4 Gymnasiumdan genel görünüş, Miletos.....	71
Ek 5 Kent Krokisi, Miletos	72
Ek 6 Kent Krokisi, Pergamon	73
Ek 7 Yukarı Kent Krokisi, Pergamon	74

Ek 8 Aşağı Kent Krokisi, Pergamon	75
Ek 9 Terimler	76
ÖZGEÇMİŞ	78

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Şekil</u>	<u>Sayfa</u>
Şekil 2.1 Çatalhöyük tabaka VI	7
Şekil 2.2 Batı Anadolu kıyı yerleşimleri	8
Şekil 2.3 Klasik dönemde kent planı, Miletos	12
Şekil 2.4 Agoranın kent içindeki konumu, Priene.....	15
Şekil 2.5 İlkel agora, Lato	16
Şekil 2.6 Agora ve çevresi, Atina	19
Şekil 2.7 Bouleterion (meclis binası), Miletos	21
Şekil 2.8 Kutsal Stoa, Priene	23
Şekil 3.1 Miletos ve Pergamon kentlerinin coğrafi konumu.....	25
Şekil 3.2 Miletos t1iyatrosundan görünüm	26

Şekil 3.3 Miletos'tan görünüm.....	27
Şekil 3.4 Pergamon tiyatrosundan görünüm	29
Şekil 3.5 Pergamon'dan görünüm	29

ŞEKİLLER DİZİNİ (Devam)

<u>Şekil</u>	<u>Sayfa</u>
Şekil 4.1 Kuzey agorada kahraman heykelleri, Miletos	33
Şekil 4.2 Romalılar döneminde yapılan İon stoası, Miletos	34
Şekil 4.3 Kentsel mekan dağılımı, Miletos	36
Şekil 4.4 Batı agora, Miletos	38
Şekil 4.5 Kuzey ve Güney agora, Miletos	39
Şekil 4.6 Güney agoranın kuzey kapısı, Miletos	40
Şekil 4.7 Nymphaion (çeşme ve süs havuzu), Miletos	41
Şekil 4.8 Kuzey agora mekansal dağılım, Miletos	42

Şekil 4.9 Kuzey agora, Miletos	43
Şekil 4.10 Büyük anıt, Miletos	44
Şekil 4.11 Küçük anıt (Grattius Anıtı) , Miletos	45

ŞEKİLLER DİZİNİ (Devam)

<u>Şekil</u>	<u>Sayfa</u>
Şekil 4.12 Arazi kesiti, Pergamon	46
Şekil 4.13 Pergamondan görünüş	47
Şekil 4.14 Yukarı agora, Pergamon.....	50
Şekil 4.15 Aşağı agora, Pergamon	51
Şekil 4.16 Kent işlev şeması, Miletos	53
Şekil 4.17 Yukarı kent işlev şeması, Pergamon	54
Şekil 4.18 Aşağı Kent İşlev Şeması, Pergamon	54

TABLÖLAR DİZİNİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 4.1 İki kent modelinin karşılaştırılması	55
Tablo 5.1 Geçmişten günümüze kamusal dış mekanlar	65

1. GİRİŞ

Antik yerleşimler; geçmişte yaşamış toplumların sosyo-kültürel özelliklerine, felsefi düşüncelerine, ticaret ve ekonomi anlayışlarına, kentleşme biçimlerine, diğer toplumlarla ve yerleşimlerle olan ilişkilerine ve ayrıca bilimsel-teknolojik alanda sağladıkları gelişmelere ilişkin çok önemli ipuçları sağlarlar. Diğer bir deyişle antik yerleşimlerin araştırılması, o döneme ve yerleşime ilişkin tıptan felsefeye, matematikten mekân planlama ve tasarımına kadar pek çok bilim alanına ve meslek disiplinine yönelik bulgulara ulaşmanın en önemli yoludur. Bu bulguların ortaya konarak tartışılması geçmişin deneyimleriyle hem günümüzü hem de geleceği inşa etmede yol gösterici olacaktır.

Bu bağlamda mekan planlama ve tasarım bilim alanı ve meslek disiplini olan peyzaj mimarlığı için antik yerleşimler, fiziksel gelişimleri ve mekansal detayları bağlamında çok önemli referanslar taşımaktadır. Ayrıca, bilindiği gibi Peyzaj mimarlığının kentsel peyzajlardaki önemli çalışma alanlarından birisi de kamusal dış mekanlardır. Park, meydan, spor alanı, mezarlık, yaya bölgesi, açık pazaryeri vb. değişik tipolojiler altında pek çok kamusal mekan, kentsel peyzajdaki işlevleri ve kentin fiziksel gelişimine etkileri bağlamında çok yönlü değerlendirilebilmektedir. Bu kapsamda kamusal mekanların en prestijli ve önemlilerinden olan kent meydanlarının da ağırlıklı bölümünü oluşturduğu, yerleşimin fiziksel ve simgesel odağı konumundaki kent merkezleri; kentin sosyal ve fiziksel kimliğinin simgesi, iletişim ve sosyalleşme mekanı, hem aktif hem de pasif rekreasyonel faaliyetlerin ortamı, alış-veriş, kültür-sanat ve politik etkinliklerinin sahnesi konumundadır.

Eski Yunan dönemi antik kentlerinde ise bu işlevlerin pek çoğunu yerine getiren, kentin gelişimi-biçimlenmesinde temel öğelerden birisi ‘agora’lar olmuş, önceleri akropolün üstlendiği odak/merkez işlevini zaman içinde devralmıştır. Bunun nedeni toplumsal yaşama olan çok yönlü ve belirleyici etkisidir. Bir anlamda demokrasinin temellerinin atıldığı o dönemde, toplumu pek çok konuda bir araya getiren, geniş bir açık mekana (meydana) sahip meclisin, tapınakların, pazarların-çarşıların, çeşmelerin vb. içinde ve/veya etrafında bulunduğu mekan, kentin agorasıdır.

Uygarlık tarihini ve özellikle batı uygarlığını bilim, kültür, felsefe ve sanat alanlarında ciddi anlamda etkilemiş ve yönlendirmiş olan Eski Yunan dönemi, antik yerleşimler içinde ayrıcalı bir yere sahiptir. Ayrıca Eski Yunan döneminin en seçkin yerleşimlerinin ülkemiz topraklarında Batı Anadolu’da bulunması ayrıca bu dönemi araştırmaya daha da değer kılmaktadır.

Bu noktalardan hareketle, bu çalışmada; Batı Anadolu’daki antik çağ yerleşimlerinde agoranın işlevleri, özellikle kentin bütünüyle olan etkileşimi ve fiziksel gelişimi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Batı Anadolu agoralarını incelerken çalışma alanı olarak, kültürel, yönetsel ve doğal yapıları nedeniyle farklı kentsel gelişimler sergilemiş olan iki kent seçilmiştir. Bunlardan Miletos (Milet), demokratik bir rejimle yönetilen, düz arazide yerleşik bir liman kentidir. Diğer Pergamon ise krallıkla yönetilen, eğimli arazide yerleşik bir dağ kentidir.

Bu araştırmanın amacı; antik yerleşimlerin en önemli bölümü, diğer bir deyişle merkezi ve kalbi sayılan ve büyük ölçüde ticari, sosyal, yönetsel-politik, ekonomik ve dini yaşamın geçtiği ve halkın bir araya geldiği yer anlamına gelen ‘agora’ları; çok yönlü olarak irdelemektir.

Temelde agoraların kent içinde fiziksel olarak nasıl geliştiği, kentin fiziksel gelişimi ile toplum yaşantısını ne ölçüde etkilediği ve yönlendirdiği, Miletos ve Pergamon kentleri örneğinde ortaya konulmaktadır.

Tez; “Giriş” bölümünden sonra şu aşamalarda ilerlemektedir:

- “Literatür özeti” bölümünde; insanoğlunun kendini ve doğayı keşfettikçe yaşadığı “tarım devrimi” ve “kent devrimi”nden, kenti oluşturan ve etkileyen faktörlerden söz edilmiştir. Kentleşme, farklı coğrafyalarda farklı gelişmeler göstermiştir. Araştırma alanı olan Batı Anadolu’da kentleşme tipleri, tarihsel süreçte gelişimleri, bu tipleri oluşturan etmenler irdelenmiştir. Bu bağlamda detayda “Agora” kavramı, antik kentlerdeki fiziksel planlamadaki rolü, zaman içinde gösterdiği değişiklikler, kent halkının sosyo-kültürel, ekonomik, dini yaşamına etkisi incelenmiştir.

- “Materyal ve yöntem” bölümünde; araştırma alanlarını oluşturan Miletos ve Pergamon hakkında kent konumları, yapısı, özellikleri ile ilgili genel bilgi verilmektedir. Araştırmanın yöntemi, genel anlamda konuya ve özelde mekanlara yönelik literatür kaynakları yanında araştırma alanlarında yapılmış olan incelemeler ve uzmanlarla yapılmış olan görüşmeler kapsamında antik dönemdeki “agora” kavramının irdelenmesidir.

- “Araştırma bulguları ve tartışma” bölümünde; genelde Miletos ve Pergamon’un fiziksel yapısını ve gelişimini, özelde bu kentlerdeki agoraların mekansal ve sosyal işlevlerini ortaya koyan bulgulara yer verilmektedir. Bu bağlamda ilgili literatür kaynakları, arazi gözlem ve incelemelerine ilişkin dokümanlar, fotoğraflar, o döneme ait harita ve

planlar, konuyla ilgili uzmanlarla yapılan görüşmelerden alınan notlardan yararlanılmıştır. Diğer bir deyişle bu aşamada, kent tipleri karşılaştırılmakta, bu kapsamda agoranın fiziksel, sosyo-kültürel, ekonomik yaşama etkileri ve farklı kent tiplerindeki formları irdelenmektedir.

- “Sonuç ve öneriler” bölümünde ise; “agora”nın geçmişteki konumu ve rolünün ortaya konulması, mevcut kentsel planlama ve tasarıma, daha da önemlisi günümüzde “agora”nın işlevlerini büyük ölçüde devralan başta meydanlar olmak üzere kamusal mekanların üretimine katkı yapması ve planlama-tasarım pratiklerine ışık tutması yönünde öneriler getirilmektedir. Böylece geçmişi bu bağlamda bir ölçüde aydınlatarak bugünün kentlerinin fiziksel gelişimine ve kamusal mekanların planlanması ve tasarlanmasına yönelik düşünceler üretilmektedir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

2.1 Kent Devrimi ve Kentleşme

Neolitik Çağ'da insanoğlu avlanma ve toplayıcılık döneminden sonra hayvanları evcilleştirmeyi, toprağı işlemeyi öğrenmiş, buna bağılı olarak yerleşik hayata geçmiştir.

İlk etapta kendilerine yetecek kadar besin üretebilen bu toplumlar, doğa koşulları elverdikçe daha fazla besin üretmişler ve besin fazlalığı ortaya çıkmıştır. Bu artık ürünlerin depolanma sorununu, tarım yaptıkları yerlerin yakınına köyler kurarak çözmüşlerdir. Madenlerin ve bronz aletlerin başka toplumlarla takas edilmesi, neolitik çağdaki ilk ticaret biçimidir (Aktüre, 1994; Tanaç'tan, 2000).

Child'a (1978) göre besin maddelerindeki üretim fazlasının doğurduğu nüfus artışı sonucu oluşan ve tarım dışında ticaret, işçilik gibi işlerle geçimlerini sağlayan toplulukların oluşması, ticaret yapanları koruyan asker sınıfını ve tanrının vekili olan başbuğ ile, yazışmaları yapan topluluklar yani kısaca kentleşmenin oluşması sonucu kentleri yöneten kral yanında yönetici sınıfını da oluşturmuştur. Bu sınıf askerler, rahipler ve sivil yöneticilerdir. Bütün bu oluşumlar toplumsal örgütlenmenin belirli bir düzeye geldiğini gösterir. Nüfusun artmaya devam etmesi sonucu "kentsel devrim" ortaya çıkarak kentleşme süreci başlamıştır. Kentsel devrime ilk örnekler olarak; M.Ö. 3000 yıllarında Mısır, Mezopotamya ve İndüs vadisinde kurulmuş olan yerleşim yerleri gösterilebilir. Daha sonraki tarihlerde bu bölgelerden Anadolu'ya, Girit adasına ve diğer Yunan adalarına oradan da Avrupa'ya doğru bir yayılım görülmüştür (Tanaç, 2000).

Ortaya çıkışından itibaren kentlerin sosyal yaşam üzerinde, barındırdığı nüfus ya da sahip olduğu boyut gibi niceliksel özellikleri aşan çok güçlü niteliksel etkilere sahip olduğu vurgulanmalıdır. Olasılıkla kentin sosyal yaşamda oynadığı bu egemen rol, arkeoloji, sosyoloji, antropoloji, coğrafya, mimarlık ve tarihe dek uzanan çok farklı disiplinleri, kent ve kentleşme olgusuna yönelik çalışmalarda bir araya getiren unsurdur (Çevik, 2005).

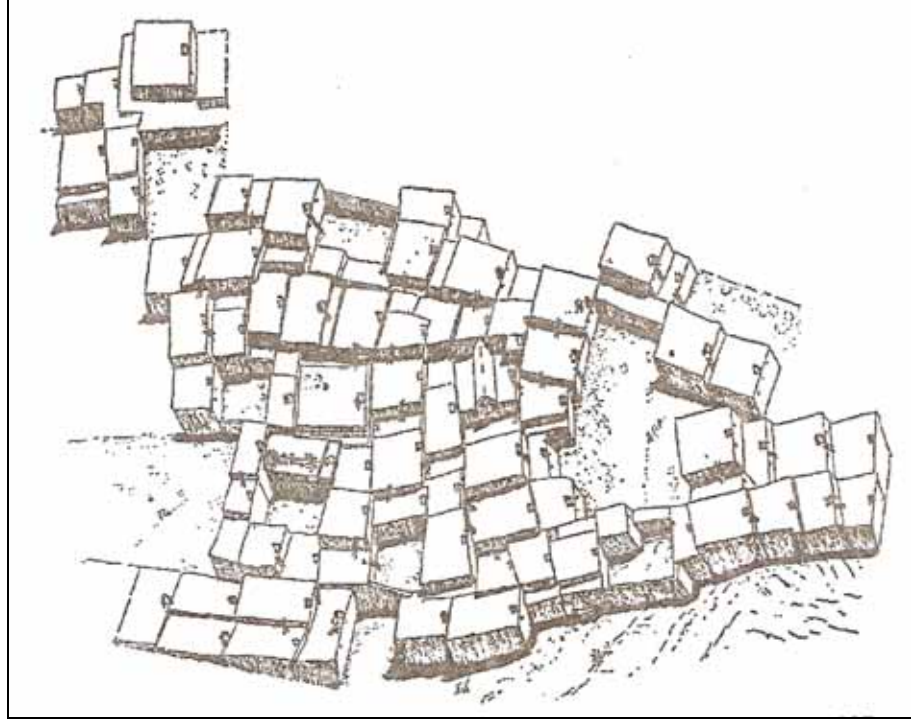
2.2 Batı Anadolu’da Kentleşme

Anadolu’da kent ve kentleşme tarihi araştırmalarında başlangıç evresi olarak alınabilecek iki ana bölge Ege uygarlıklarının etkisi altında kalmış olan Troas yöresi ve Mezopotamya ile yoğun ticari ilişkiler içindeki Orta Anadolu’dur (Tanaç, 2000). Çatalhöyük önemli Orta Anadolu kentlerindendir (Şekil 2.1)

Mansel’e (1984) göre Ege kıyılarının çok girintili ve çıkıntılı olması, iyi korunmuş sayısız koylara ve limanlara sahip olması, denize doğru uzanan sıra dağların arasında verimli vadilerin yer alması deniz ticaretini doğurmuştur. Ege Denizi; kavimlerin, bir bölgeden ötekine geçmelerini sağlayan doğal bir yoldur. Batı Anadolu kıyıları coğrafi özelliklerinden ötürü, Ege Denizine açılan vadilere ve düzlüklere sahip olmasından dolayı Yunanistan’a göre birtakım yüksek kültürlerin beşiği olmuştur.

Anadolu’nun batı kıyıları, “İpek yolu” olarak bilinen ticaret yolunun ulaştığı en batıdaki noktadır (Greaves, 2003). Olasılıkla tarih öncesi dönemlerde başlamış olan ve Doğu ile Batı arasında deniz ve kara yoluyla yapılan sürekli bir değiş tokuş sürecini yansıtan İpek Yolu’nun izlerine Roma camları ya da Çin porselenlerinin icadına kadar arkeolojik olarak rastlamak zordur (Mikami, 1988). İpek Yolu’nun izlediği özel bir

rota bulunmamaktadır. Çin ve Hindistan kadar uzak bölgelerden gelen mallar birçok farklı noktada denize ulaşabilmekteydi. Bu rotaların biri ise Anadolu'dan geçerek Ege kıyılarına ulaştığı bilinmektedir (Walbank, 1981).

Şekil 2.1 Çatalhöyük tabaka VIB (Naumann, 1998; Tanaç'tan, 2000)

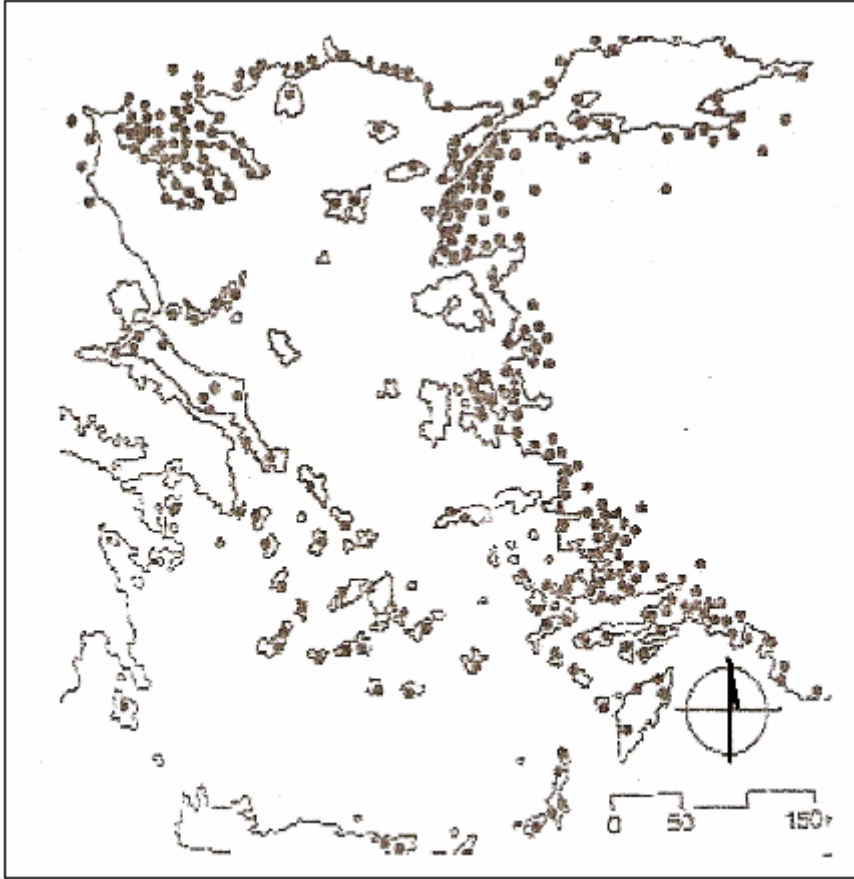
Pounds'a (1969) göre dağların arasında Gediz, Küçük ve Büyük Menderes nehirleri ile sulanan verimli tarım arazileri vardır. Bu nedenle kentlerin yerleşmesi Ege Denizinin kıyı çizgisi boyunca olmuştur. Ticaret yolu olarak da nehir debileri düzenli olmadığından deniz yolu tercih edilmiştir (Tanaç, 2000). Coğrafi konumlanışlarıyla kentler;

- Düz arazi üzerine kurulmuş kıyı kentleri: Miletos ve Ephesos,

- Yamaç üzerine kurulmuş dağ kentleri: Priene ve Pergamon,

Yamaç üzerine kurulmuş kıyı kentleri: Knidos ve Herakleia olarak örneklendirilebilir.

Coğrafi özellikleriyle kentlerin doğal yuvası olan Batı Anadolu kıyılarında (Şekil 2.2) Arkaik dönemde temelleri atılmaya başlanan kent devletleri, Hellenistik döneme kadar gelişimini sürdürmüştür.

Şekil 2.2 Batı Anadolu kıyı yerleşimleri (Pounds, 1969; Tanaç'tan, 2000).

Daha küçük yerleşimler ise Hellenistik dönemde krallık kentlerine dönüşmüştür. Böylece toplumun yapılanma biçimi farklı iki kent tipi olarak temsil edilmektedir.

Mansel'e (1984) göre *kent devletleri (polisler)* Yunan yarımadasını, Anadolu'nun batı kıyılarını, Ege adalarını ve güney İtalya ve Sicilya'nın belirli bir bölgesini kapsayan Eski Yunan dünyasının en parlak döneminin toplumsal ve siyasal örgütleniş biçimi olmuştur.

Kalıcı olma amacını içinde taşıyan polis, devletten daha kapsamlı bir kuruluştur. Polis aynı zamanda kutsaldır. Tanrıların Yunanlılara bağışladığı değerli bir armağan olarak kabul edilmektedir (Tanaç, 2000).

Antik devir yazarı Aristoteles, "Politika" isimli yapıtında eski Hellenlerin polisinde üç evre olduğundan bahseder. Bu evrelerden basit ve doğal haliyle aile (oikia) sonraki evrelerin de çekirdeğini oluşturmuştur. Aile birimleri birleşerek köy haline gelmişler ve bunlara "kome" adı verilmiştir. Birçok kome'nin birleşmesi ile oluşan devlet yapısı polisi oluşturur. Tüm kuramları aile kurallarına dayanır ve ataerkil bir yapısı vardır.

Yunan dünyası M.Ö. 8.yy.dan itibaren ekonomik açıdan büyük bir canlılık içine girmiştir. Denizaşırı ticareti güçlenmiş, M.Ö. 6.yy.da bozuk paranın kullanılmaya başlanması pazar ilişkilerini geliştirmiştir.

Denizaşırı ticaretin gelişmesinin bir sonucu olarak her türlü işte çalıştırılmak üzere çok sayıda köle Yunan dünyasına sokuldu. Köle ticareti tüccar sınıfının yükselişinde önemli bir etken oldu. Üretim büyük ölçüde köle emeğine dayalıydı. Kölelerin polisin maddi gereksinmelerini sağlamaları yurttaşların çeşitli kültürel etkinliklerde bulunmaları ve

siyasetle uğraşmaları için gerekli boş zamanı yarattı. Böylece doğrudan demokrasinin gelişmesine uygun bir ortam hazırlanmış oldu. Bu değişim toplumsal yapının değişmesine neden oldu. Sınıf çatışmasının keskin boyutlara ulaştığı bir ortamda tüm polislerde görülen iktidar mücadeleleri bütün Yunan dünyasını kapsayan bir tür iç savaşın siyasal düzeydeki görünümündeydi. Sonuçta polis içi ve polis dışı savaşlardan zayıflayan Yunan dünyası Makedonya egemenliği altına girmiştir. Daha sonra Romalılar bu toprakları işgal etmişler ve polislerin varlığına son vermişlerdir (Tanaç, 2000).

2.2.1 Arkaik dönemde Batı Anadolu kentleri

Mansel'e (1984) göre yeni pazarlar, ham maddeler ve toprak arayışı içerisinde olan Yunanlılar M.Ö. 8.yy.dan itibaren tüm Akdeniz çevresinde ve Karadeniz kıyıları boyunca yeni ve sürekli yerleşimler kurdular. Bu bağlamda yeni kentler kurmanın pratik zorlukları ile karşılaştılar. Owens'a (1994) göre yerleşmeciler için konut alanları, ekip biçecekleri toprak ve ana kentten getirdikleri tanrıları için ve yeni kentin ortak kullanımları için mekanlara gereksinimleri vardı. Yunanlılar koloniler kurarlarken kent planlama deneyimine de olanak verecek birçok fırsatı kullanmışlardır. Fakat gerek koloni devleti olarak ana yerleşimden uzaklaşıp yeni kent kurmaya çalışan yerleşimciler, gerekse yerleşimleri Pers Savaşından sonra tamamen yıkılan ve kentlerini yeniden inşa etmek zorunda kalan yerleşmeciler için en pratik yol düzenli planlı bir yaklaşımla hareket etmektir. Aynı dönemlerde toplumun siyasal açıdan örgütlenmesi, demokrasinin doğuşu gibi etmenlerle düzenli planlı şehircilik ivmelenmiştir (Tanaç, 2000).

Izgara planlı kent modeli Arkaik dönemde temellerini atmaya başlamış, Klasik dönemde gelişmiş, Hellenistik dönemde ise zirveye ulaşmıştır. Bu tip kent modelleri Batı Anadolu’da, Yunanistan’da ve Ege Adalarında, Güney Avrupa’da tüm arazi şartlarında uygulanmıştır.

Izgara planının kullanıldığı ve belki de temellerinin atıldığı erken dönem örneklerinde görüldüğü üzere, bu tip planlamada ana hedefler (Tanaç, 2000):

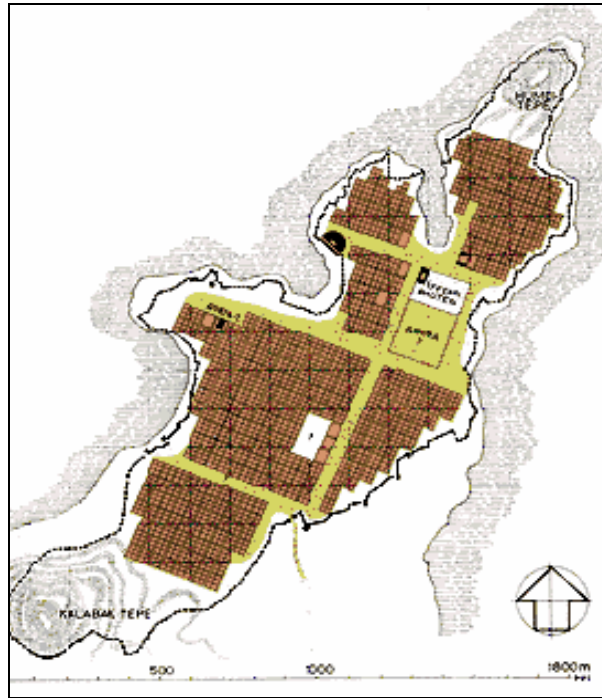
- İşlevlerine göre yapı gruplarını belirli alanlara ayırmak,
- Merkezi bir yaklaşımla agora, tapınak gibi kamu yapılarını kent merkezinde kurgulayıp konutlara olan mesafeyi azaltmak,
- Birbirini dik kesen sokak dokusu içerisinde yapı adaları oluşturup, bu yapı adalarında yapıları kurgulamak şeklinde açıklanabilir.

Izgara planına sahip sokak dokusu, yerleşmeyi parsellere bölmektedir. Bu modül sistemi ilk etapta her biri birbirine eşit büyüklükte konut alanlarının oluşumunu sağlıyordu. O dönemin politik inancı olan, birbirine eşit halk felsefesi, bu bağlamda kentin planına yansıtılmış oldu. Owens’a (1994) göre bunların yanında erken dönem kentleri henüz yapay oluşumlardır. Bu tip planlı kentlerde tüm yapılar bu grid sistemine uymak zorundadır (Tanaç, 2000). Izgara planının ilkel örnekleri Rodos, Symirna, Miletos kentlerinde görülür.

Miletoslu Hippodamos ızgara planlı kentlerin kurucusu olarak kabul edildiğinden bu tip planlara “Hippodamik Plan” da denilmektedir.

2.2.2 Klasik dönemde Batı Anadolu kentleri

Gelişkin ızgara planı Arkaik dönemde uygulanmaya başlayan ve Klasik dönem kentlerinde giderek gelişimini sürdüren planlamadır (Şekil 2.3). Klasik planlamada Arkaik planlamadan farklı olarak; görsel zenginlik yaratma amacıyla, kamu yapıları yalnızca hakim noktalarda değil, aynı zamanda kent bütününe yayılıyordu. Priene ve Herakleia kentlerinin örnek sayıldığı bu tip kentlerde, eğimli arazide kullanılan teraslama üzerinde yapılar manzaraya hakim, birbirini engellemeden yükseliyordu. Owens'a (1994) göre Hippodamos'un bu planlamaya etkisi anıtsallık ve arazinin görsel amaçla kullanılması şeklinde özetlenebilir (Tanaç, 2000).

Şekil 2.3 Klasik dönemde kent planı, Miletos (www.fhw.gr).

Izgarasal planlama kriterleri;

- İşlevlerine göre yapı gruplarını belli alanlara ayırmak (kamu yapıları, konut alanları gibi),
- Merkezi bir yaklaşımla kamu yapılarını kent merkezinde kurgulamak,
- Birbirini dik kesen sokak dokusu içerisinde yapı adaları oluşturup, bu yapı adalarında yapıları kurgulamak,
- Kente anıtsallık getirmek, tek düzelikten kurtarmak ve arazinin görsel amaçlı kullanımını sağlamak,
- İnsula biriminin temel planlama ve kentin daha sonraki gelişmesini yönlendiren öge olarak kullanılması şeklinde değişim göstermiştir (Tanaç, 2000).

Klasik planlamayla ilgili ilk örnek kentler İonya coğrafyasında olduğundan bu tip planlamaya İyonya tarzı planlama da denilmektedir. Izgara plan her çeşit arazide uygulanmıştır.

2.2.3 Hellenistik dönemde Batı Anadolu kentleri

Bean'e (1997) göre Hellenistik döneme gelindiğinde, Makedonya Kralı Büyük İskender'in Anadolu'ya ayak basması hem Anadolu hem de tüm dünya için yeni bir çağın başlamasına yol açmıştır. Pers istilası altında olan Batı Anadolu kıyıları İskender'in eline geçmiş, Persler bastırılmış ve Yunan polisleri kurtarılmıştır. İskender çok genç yaşta ölünce, batı Anadolu kıyıları Büyük İskender'in komutanı olan

Lysimakhos'un egemenliği altına girmiştir. Lysimakhos ve Lysimakhos gibi kişiler Batı Anadolu'daki yerleşimlerde farklı etkiler yaratmıştır. Batı Anadolu'da o döneme kadar köklü bir kent yerleşimi kuramamış olan köy ya da köyden küçük yerleşimleri etkileri altına almışlar, batı Anadolu'da krallıklar kurmuşlardır. Batı Anadolu'da krallık yönetiminin oluşturduğu yeni bir kent modeli doğmuştur. Bu kent modelinde, halkın yaşadığı alanlar ve kralların yaşadığı alanlar birbirlerinden farklıdır. Kentler savunma problemi ile demokrasi ile yönetilen kentlerden daha fazla karşılaşmış ve bunu çözebilmek amaçlı kentleri dik tepelere kurgulamışlardır (Tanaç, 2000).

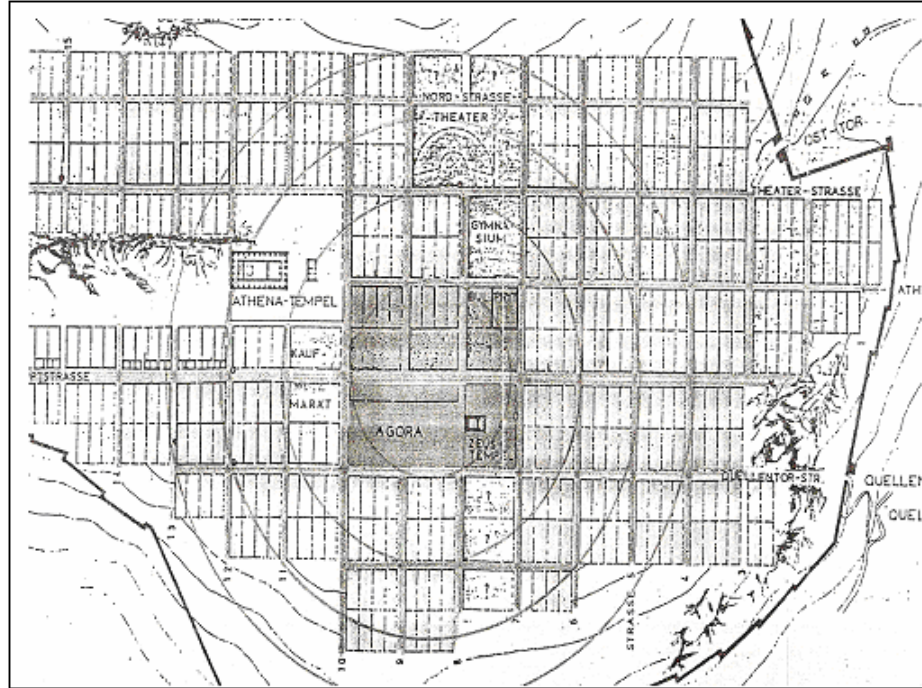
Kent devletleri krallık döneminde kralların boyunduruğu altına girmemelerine rağmen, artık klasik dönemdeki özgürlüklerine sahip değillerdi. Kralların gövde gösterisi yaptığı, kentlere armağan ettikleri birçok heybetli anıtsal yapıya sahip oldular. Yunan kentleri yeni bir siyasal yaşamla iç içe kalırken aynı zamanda, fethedilen topraklardan gelen yerel yaşam geleneklerinden de etkilenmişlerdir. Bu bağlamda Owens'a (1994) göre Hellenistik dönemde Anadolu'da güçlü yöneticiler kenti kendi başarılarının bir simgesi olarak görmeye başlamışlardır. Buna paralel olarak da kentlerde dış mekanlara önem verilmeye başlanmış, Yunan kentsel mekanları anıtsallaştırılmış, arazi içerisinde birbirinden kopuk ve tek tek yükselmiş olan kamu yapılarının bütünleşmesi yoluna gidilmiştir. Bu yaklaşım Yunan dünyasının en ihtişamlı kentlerinin oluşmasını sağlamıştır (Tanaç, 2000).

2.3 Batı Anadolu Kentlerinde Agora'nın Gelişimi

Yunan agorasının öncüllerini incelediğimizde karşımıza Minos ve Miken medeniyetleri çıkar. Minos yerleşimlerindeki kamu yapılarının oluşturdukları merkezler, saraylardır. Bu saraylarda, halktan ayrılan elit

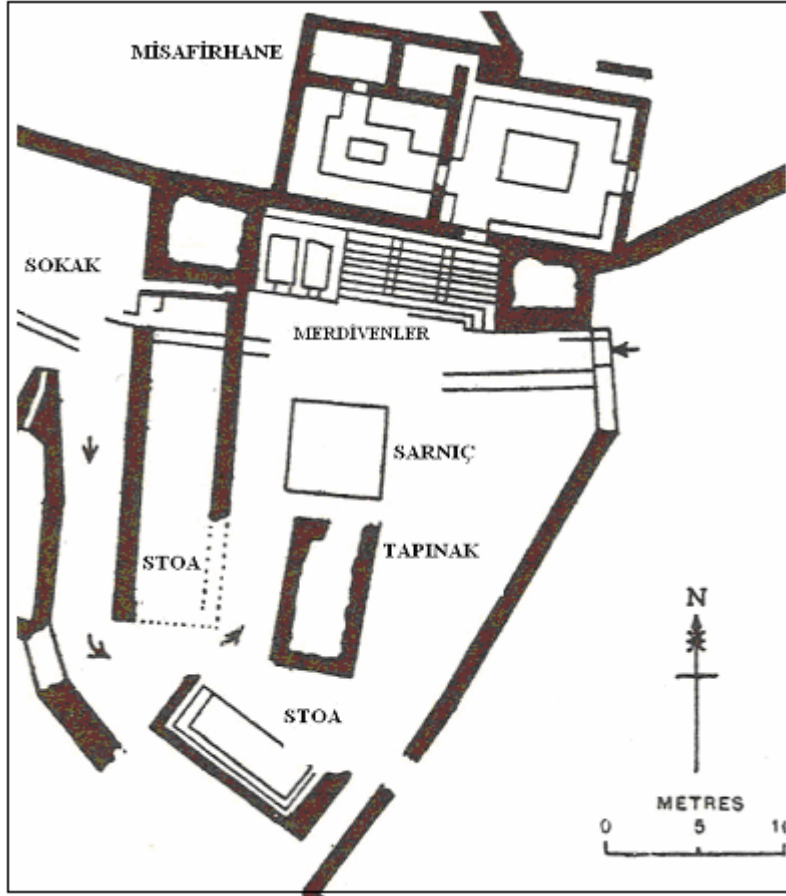
kesimin sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, giriş mekanları, toplantı salonları, balo salonları gibi mekanlar oluşturulmuştur. Bunların dışında ana mekan etrafı stnlu galeriyle çevrili olan büyük, geniş, merkezi bir açık alandır. Bu mekan Yunan agorasının bir prototipi olarak düşünülebilir (Tanaç, 2000).

Kentin bütünü gibi, agora da basit biçimde ortaya çıkmıştır. Tek gereken, oldukça düz, açık bir alandır. Agoranın geniş anlamda, kent yaşamına ve yerleşme alanlarında kıvrılıp giden, sonra da kırlara doğru yayılan ana caddelere uygun bir odak sağlaması gerektiğinden, olanak varsa, kentin az çok merkezindeki bir alandan yararlanılırdı (Wycherley, 1993) (şekil 2.4).

şekil 2.4 Agoranın kent içindeki konumu, Priene (Tanaç, 2000).

Pausanias eski ve yeni olmak üzere iki agora tipinin varlığından söz eder (Bingöl, 1998). Pausanias'ın sınıflandırmasına göre Lato agorası düzensiz birçok yapıdan meydana gelen, bir bütün oluşturmadan halkın tüm eylemlerinin geçtiği toplanma alanlarına sahip olan eski tipte agoralara örnektir (Tanaç, 2000). Lato Agorası bir teras üzerine kabaca beşgene benzeyen bir formda oturtulmuştur (Şekil 2.5).

Şekil 2.5 İlkel agora, Lato (Wycherley, 1993).

Bu oluşturulan meydana kentin çeşitli yerlerinden sokaklar gelir, bu meydana birleşirler. Batısında ve güneyinde birer stoa ile çevrelenirdi. Bu stoalar bağlantılı değillerdi. Meydanın hemen hemen ortasında bir kutsal yapı yer almaktaydı. Meydanın kuzey ucunu cavea niteliğindeki oturma basamakları kaplamaktadır. Bu basamaklar meydana geçen olayların, gösterilerin izlendiği, konuşmacıların dinlendiği bir mekan olarak hizmet vermekteydi (Wycherley, 1993).

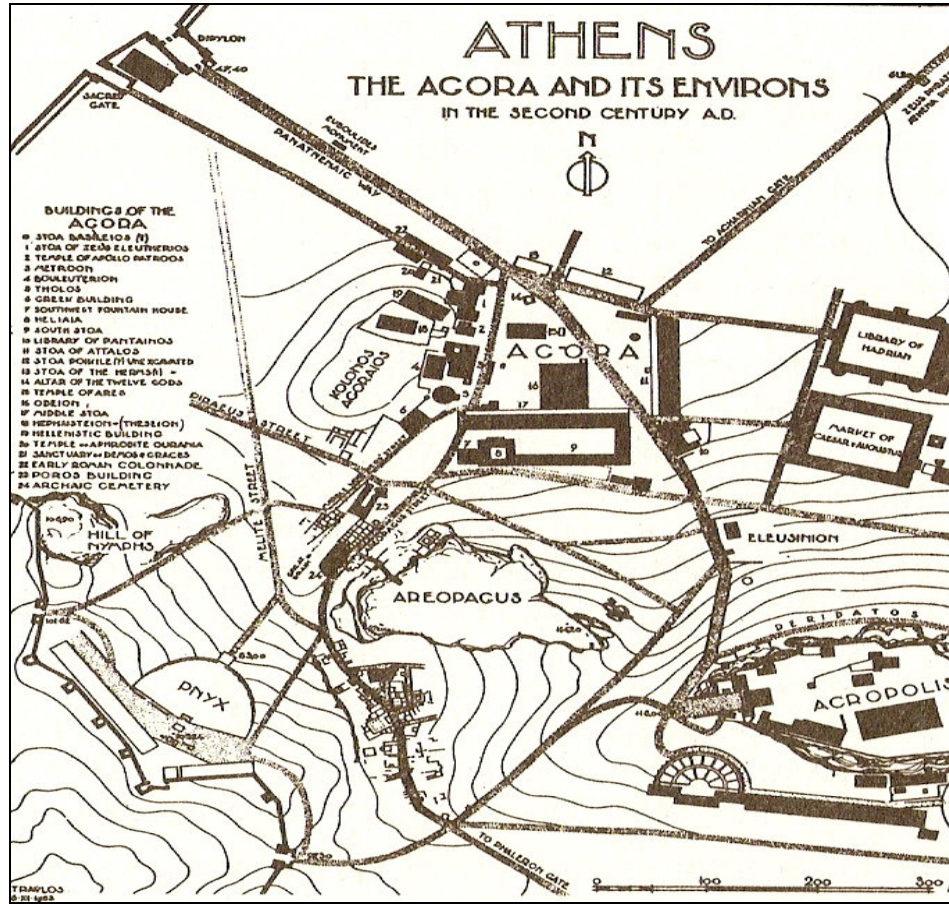
Arkaik döneme bakıldığında, agoraların düzensiz ve değişik zamanlarda yapılan birbirlerinden bağımsız yapılardan oluştuğu görülür. Fakat İyonya tipi agoralarda, artık agora tek bir yapı niteliğine bürünmüştür. Yeni tipin gelişiminin İyonya bölgesindeki kentlerde başlaması, bu tipe İyonya Agorası adının konmasına sebep olmuştur (Bingöl, 1998). Magnesia, Miletos, Priene agoraları İyonya agorasının doğduğu ve geliştiği kentlerdir. İyonya agorasının oluşumunu, üzerinde kurgulandığı ızgara planı sağlamıştır. Bu tipin özelliği stoalarla çevrili, dışı kapalı, hippodamik plana uyan bir formda olmasıdır (Tanaç, 2000).

Arkaik Dönemde halkın sosyal açıdan gelişmesi tam sağlanamamıştı. Agora o dönem için sosyal hayatın tümünün geçtiği tek bir kamu yapısıydı. Agora, tüm kamu yapılarının işlevlerini bünyesinde barındırırdı. Gerekğinde bir meclis olurdu, gerekğinde bir eğitim yapısına dönüşürdü. Kamu yapıları tam anlamıyla oluşmamış ve agora yapısından ayrılamamışlardır (Doxiadis, 1972; Tanaç'tan, 2000). Arkaik dönemden Klasik döneme geçilirken Arkaik dönemde tanımsız olan kamu yapılarının halkın organizasyonu sonucu ihtiyaçlarının biçimlenerek mekana dönüşmesinden ötürü tanımlı hale gelmesi, artık kentin ana unsurlarının tapınaklar ve konutlar değil de, kamu yapılarının almasıdır. Kentin merkezinde konumlanan agoranın, kentin gelişmesi ile büyümesi zordu. Zaman içerisinde agoranın içerisinde gerçekleşen tüm

fonksiyonlar, birer birer agoranın çeperlerini yırtarak, agorada gerçekleştirilen her bir fonksiyon bir mekan tanımlayarak, kentin içerisinde agora çevresinde konumlanan yeni kentsel mekanlar haline dönüştüler (Tanaç, 2000).

M. Ö. 5. yy.ın başında kentteki sokakların genişlikleri birbirlerine eşit ve hiçbir ana cadde mevcut değilken; yüzyılın sonuna doğru şehrin ortasından ana trafiğin geçtiği bir sokağın diğerlerinden daha geniş olması ihtiyacının doğmasıyla, uygulamada şehrin ortasından geçen bir sokak yandaki adaların daraltılmasıyla iki metre genişletilmiştir. Bazı kentlerde ise bu tek aks yeterli kalmamıştır ve biri daha geniş, biri daha dar olmak üzere iki ana cadde kurgulanmıştır. Ana cadde daima şehrin ortasından agoranın bir kenarından geçerdi. Daha dar ve daha kısa olan ikinci aks ise agoranın bir köşesinde ana cadde ile kesişirdi. Bazı daha gelişmiş ve nüfusu kalabalık kentlerde, birbirini dik kesen sokakları çapraz keserek, kentin iki önemli kentsel mekanını birbirine bağlayan ana cadde niteliğinde bir cadde oluşur. Bu cadde iki merkez arasındaki mesafeyi kısalttığı gibi yan sokaklardan trafiğin merkeze akmasını da sağlardı (Şekil 2.6). Böylece ızgara planının sakıncalı yanlarından biri olan ulaşım zorluğu az çok hafifletilmiş olur (Tanaç, 2000).

Hellenistik dönemde mimari, dinsel etkilerden kurtulmuştur. M.Ö. 2.yy.da tapınak boyutları gözle görülür bir biçimde küçük oranlara indirgenmiştir. Dinsel yapılar artık kentin en önemli yapıları olma özelliğini yitirmişlerdir. Stoalar, pazar yerleri, gymnasiumlar, tiyatrolar ve meclis binaları gibi halka açık yapılar önem kazanmaya başlamıştır. Kent merkezi artık agora değildir. Agora ve çevresindeki kamu yapılarıyla bir bütün olan zondur. İşte agora bu zonun merkezidir (Tanaç, 2000).

Şekil 2.6 Agora ve çevresi, Atina (Wycheley, 1993).

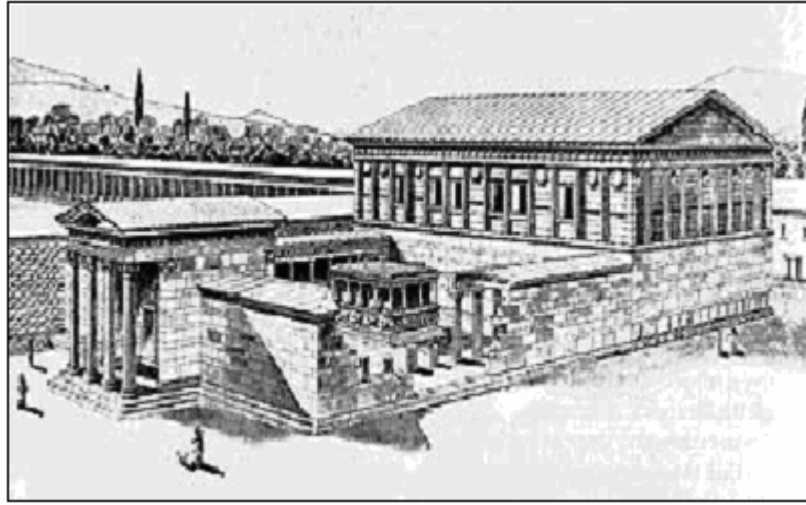
Agora sözcüğünün “pazaryeri” diye çevrilmesi oldukça eksik bir tanımlamadır. Aslında “kent merkezi” tanımı da agorayı tam olarak betimlememektedir. Agora daha doğru ve kapsayıcı bir tanımlamayla halkın bir araya geldiği yer anlamındadır. Sözcük gerçekte “toplanma” anlamını taşır, ama Homeros’a özgü bu kullanım biçimi daha sonraki yazarlarda ikinci derecede ve ayrıcalı olmuştur. Hellenler siyasal, ticari ya da toplumsal işleri için agorada toplanırlardı. En azından başlangıçta, agoranın doğal konumu akropolün yakınındaydı ve ana girişe yakındı. Sonunda agora, kentin en canlı ve seçkin ögesi oluncaya kadar akropolün

zararına çalışarak, sürekli pratik ve siyasal bir önem kazandı. Yönetim, aristokrasi yoluyla krallıktan demokrasiye doğru ilerlerken akropol artık canlı bir çekirdek değil, bir ekti; gene de bu süreç içinde kutsallık ve saygınlık kazanabildi, yeri geldiğinde de kale görevi yaptı (Wycherley, 1993).

Agora, kişilerin boş zamanlarında stoalarda, çınar ağaçları altında, berber ve şarap dükkânlarında ya da demirci dükkânlarındaki ateşin çevresinde kendilerine uygun arkadaş bulmak için toplandıkları başlıca yerdir. Kamusal yapılarla kutsal alanlar agorada yer almaktaydı. Et, balık vb. maddeler agorada satılırdı. Agorazein, ara sıra, agorada gezinmek anlamına gelmekle birlikte, pazara gitmek, satın almak da demektir. Atina agorasında belirli eşyaların satış (kimi kez de yapımı) için belirli yerler ayrılmış ve bu yerlere gördükleri işlevlere göre (balık, sebze – bu arada soğan, sarımsak, v.b. – tunç, köle gibi) adlar verilmiştir. Birçok kentte denetim uygulayan ve dürüst alışveriş yapılmasını sağlayan “agoranomos” adı verilen resmi görevliler vardı. Ayrıca, Atina’da özellikle ticaretin etkin biçimde yapılması için tahıl, ağırlık ve uzunluk ölçülerini denetleyen görevliler de çalışıyorlardı. Yazıtlardan, agoranomos’un agorayla, sokakların temiz ve düzenli tutulmasıyla ilgilendiklerini, işverenlerle işçiler arasındaki ilişkileri yakından gözlemlediklerini öğreniyoruz (Wycherley, 1993).

Sokrates eşsizdi, ancak stoalarda başka kişiler de bir araya geldiklerinde konuşma ya ahlak ya da doğa ötesi konulara dökülmüş, tartışmalar kendiliğinden içten ve canlı geçmiştir. Belli bir konuşmacının sevilen bir yeri ve saati, düzenli bir katılım grubu vardı. Bir felsefe okulu yaratmaya doğru ilk adım böylece atılmış, agoranın özgür ve canlı ruhu Hellen felsefesine önemli katkılarda bulunmuştur (Wycherley, 1993).

Bouleuterion (kent meclisi) (Şekil 2.7), prytaneion (devlet konuk evi), stoalar gibi kamu yapılarının kent planı taslağında kesin birer yeri yoktu ama yine agora dolaylarında bir araya gelirdi. Tapınaklar, akropolde ve yine agoranın çevresinde yoğunlaşmakla birlikte, her yerde yükselirdi (Wycherley, 1993). Stadion, tiyatro, ve bazen de gymnasionun yerleştirilmesi arazi şartlarına uyularak kurgulanırdı (Ek 1-4).

Şekil 2.7 Bouleuterion (meclis binası), Miletos (www.fhw.gr).

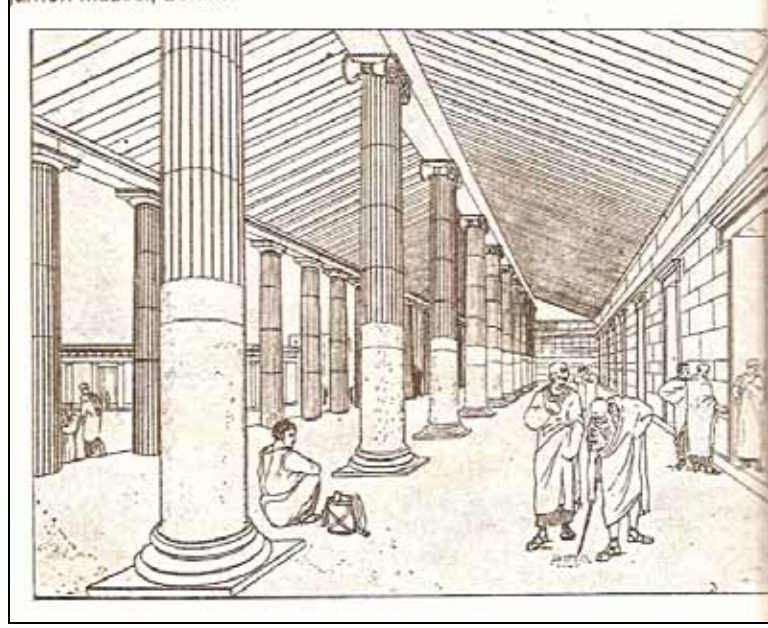
Agoraya stoalarla tapınaklar egemendir, salt süsleme amaçlı olmayan bir çeşme çoğu kez önemli bir öğeydi. Yapıların önünde ve alandan geçip giden sokakların iki yanı boyunca tanrıların, kahramanların ve kişilerin heykelleri yer alırdı. Stotalardan başka, dikilen ağaçlar da gölge sağlardı. Yollara taş döşenmesi geç dönemlere kadar kısıtlı alanlarda kaldı (Wycherley, 1993).

Agoralar altlarında bulunan gridal sisteme uyma kaygısıyla düzgün dikdörtgen formda bir bina gibi çalışmaktaydı. Bu alanın üç tarafını

stoalar çevrelemekteydi. Dördüncü kenarını ise, Milet liman agorasında olduğu gibi ya prostylos'lu bir giriş ya da Priene ve Magnesia'da olduğu gibi aradan bir yol geçtikten sonra konumlandırılmış başka bir kamu yapısı sınırlandırmakta, burada genelde de meclis binası veya prytaneion konumlanmaktaydı. Bu tip kentlerde agorayı çevreleyen at nalı şeklindeki stoalara İonia Stoaları adı verilir. O dönemde agora yapılarına çok küçük simgesel tapınaklar eklendi. Bu tapınaklara agora tapınakları denilirdi. Genellikle agoranın bir stoasının duvarına yapışık olarak kurgulanılır, prostylos tarzında girişleri bulunurdu (Tanaç, 2000).

Sütunlu gezinti mekanı olan “stoa”, ek yapılarla genişletilmiş olsun ya da olmasın, her amaca elverişli yararlı bir yapıydı ve özellikle agoranın simgesi idi. İş yaşamının artan karmaşıklığı en açık biçimiyle agoraya yansdı. Başlıca ticaret kentleri Akdeniz pazarlarında önemli birer yer kazandı. Töptancı tüccarlar, spekülâtörler ve bankerler ortaya çıktı. Bunların agora yakınında ya da limanda (agora yakını ile liman çoğunlukla aynı anlama gelir) kendilerine ait iş yerleri vardı. Ayrıca, stoaları da borsa ve alışveriş yeri olarak rahatlıkla kullanma olanağı buldular. Eski pazar, satış yerleri ile birlikte işlevini sürdürdü (Wycherley, 1993).

Priene agorasındaki Kutsal Stoaya (Şekil 2.8) bütün yapı boyunca uzanan altı basamakla çıkılıyordu. Bu merdivenler Prienelilerin oturup kentin ana caddesinde ve agorasında olup bitenleri izlerken sohbet etmelerine hizmet eden bir mekandı. Merdivenlerden çıkınca 6.47m. genişliğindeki stoa boyunca bir gezinti terası mevcuttu (Akurgal, 1993).

Şekil 2.8 Kutsal Stoa, Priene (M. Schede'nin çizimi, Wycherley'den, 1993).

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1 Materyal

Araştırma materyalini temelde araştırma alanları oluşturmaktadır. Araştırma alanları Batı Anadolu antik kentleri arasından seçilmiş iki kent yerleşimi, Miletos ve Pergamon'dur. Ayrıca hem bu iki kentin mekansal gelişimini ve hem de agoralarını çok yönlü irdelemeye olanak tanıyan yazınsal kaynaklar, arazi gözlem ve incelemelerine ilişkin dokümanlar, o döneme ait harita, plan ve perspektifler, konuyla ilgili uzmanlarla yapılan görüşmelerden alınan notlar diğer araştırma materyali oluşturmaktadır.

Batı Anadolu antik yerleşimlerinin kalbi konumunda olan ticari, sosyal, yönetsel – politik, kültürel ve sanatsal, ekonomik ve dini yaşamın geçtiği, halkın bir araya geldiği agoraları ve kentin fiziksel gelişimine olan etkilerini irdelemek, bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu sayede agoranın geçmişteki konumunun ve rolünün ortaya konulmasıyla, günümüzde agoranın ardılları konumunda olan başta meydanlar olmak üzere kamusal dış mekanların üretimine katkı yapılması, diğer bir deyişle planlama – tasarım pratiklerine ışık tutulması arzu edilmektedir.

Yukarıda özetlenen amaçlar için iki örnek kent belirlenirken şu temel kriterler göz önünde tutulmuştur:

- Her iki örnek, kendi sınıfında olan kent tipinin sosyo-kültürel, fiziksel, ekonomik yapının temsilcisidir.

- Her iki örnek, topoğrafik özellikleri ve yönetim şekilleri itibariyle zıt özelliklere sahip olduklarından karşıtlıkları nettir.
- Her iki kent, farklı nedenlerle nitelikli birden çok agoraya sahiptir (Şekil 3.1).

Şekil 3.1 Miletos ve Pergamon kentlerinin coğrafi konumu (Bean'den, 1997, yararlanılmıştır).

3.1.1 Miletos (Milet)

Miletos, bir yarımada üzerinde konumlanmış bir kenttir. Kent Arkaik dönemde kuzeyde Aslanlar Koyundan, güneyde Kalabaktepe'de bulunan akropole kadar uzanmaktaydı. Pers saldırıları sonrasında yerle bir olan kenti Miletoslular yine aynı yere kurmuşlardır. Kentin günümüz durumu Şekil 3.2, 3.3'te görülmektedir.

Şekil 3.2 Miletos tiyatrosundan görünüm (<http://tr.wikipedia.org>).

Miletoslular herkesin eşit şartlarda pay almasını istiyorlardı. Bu bağlamda Miletoslu kent plancı Hippodamos'un kent planına getirdiği yenilik olan Hippodamik plan kullanılmıştır. Kent merkezi tüm parsellerden eşit uzaklıkta olacak şekilde kentin ağırlık merkezinde konumlanırken, konutlar bu merkezin etrafında eşit insulalara bölünmüş olan parsellerde kurgulandılar. İşte bu eşitlik, hak, adalet kavramları demokrasi rejimi ile yönetilmenin kente bir yansıması olarak gelişmiştir. Kent üç bölgeye bölünür. Bu bölgeler liman bölgesi, kamu yapıları bölgesi ve konut bölgesi şeklindedir. Kamu yapılarının büyük olmaları, yerleşim planında diğer kentsel mekanlara nazaran daha düz ve geniş alanlarda konumlanmaları ihtiyacını doğuracaktır. Aynı zamanda kamu yapıları için ayrılan alana diğer bölgelerden en kısa şekilde ulaşımın sağlanması gerekmektedir. Yani yerleşim planında konum olarak kamu

yapıları en düz ve geniş alana yerleştirilirken, bu alanın konut dokusuna ve limanlara olan mesafelerine dikkat etmek gerekecektir. Bu denge

Şekil 3.3 Miletos'tan görünüm

Miletos'ta başarılı bir şekilde sağlanmıştır. Kent merkezini çevreleyen konut alanları, iki ayrı bölgede kurgulanmıştır. Kent planının kuzey ve güney bölgelerine yerleştirilen bu konutların oturduğu arazideki grid sistemleri birbirinden farklılık gösterir. Bu bölgelerdeki insulaların oranları birbirinden farklı olarak kurgulanmışlardır (Tanaç, 2000).

3.1.2 Pergamon

Pergamon yerleşimi denizden yaklaşık 392 m. yüksekte, Kaikos (Bakır Çayı) çayının iki kolu arasında konumlanmıştı (Bean, 1997; Tanaç'tan, 2000). Kentin her yanında dik yamaçlar yükselir. Tepenin iskana elverişli kısmı güney, güneybatı tarafıdır (Tanaç, 2000). Tepe ve dağ kentlerinin konuşlanması sırasında genellikle doğal oluşumların etkisinde kalınarak araziye uyum sağlanmak durumunda olunmuştur (Akarca, 1972). Kentin günümüz durumu Şekil 3.4, 3.5'te görülmektedir.

Arkaik dönemde belirli bir yerleşim planına sahip olmayan Pergamon daha sonraki yıllarda Klasik Dönemin sonu, Helenistik Dönemin başlarında, Anadolu'ya gelen ve Büyük İskender'in ardıllarından olan Lysimakhos'un hazinesini Pergamon'un küçük kalesinde saklaması ve bu hazinenin koruyucusu olan Philateiros'un Lysimakhos'un ölümünden sonra, hazinesini kullanarak, Pergamon'un bağımsızlığını ilan etmesiyle kurulmuştur (Tanaç, 2000).

Kentin planlamasının yönetim biçiminden kaynaklanan farklılıkları, yeni kentsel mekanların oluşmasına, bazılarının da kullanılmamasına yol açmıştır. Yeni bir örgütlenme olan krallık yönetiminin ihtiyaçları doğrultusunda çıkan kentsel mekânlar, kral sarayları, garnizon binası ve cephanelik iken, demokratik bir yerleşimin simgesi olan kent meclisi Pergamon kentinde kullanılmamıştır. Yönetici sınıfı topografik açıdan daha korunaklı olan tepenin doruk noktasında ve surlarla çevrili bir alanda yerleşmişken, halk topografik olarak daha az korunaklı olan ancak tarım yapmaya ve buna benzer işlere elverişli olan, düze yakın eğimli bölgede yerleşmiştir. Aşağı kent denilen bu bölgenin etrafı surlarla çevrili değildir (Tanaç, 2000).

Şekil 3.4 Pergamon tiyatrosundan görünüm (<http://tr.wikipedia.org>).

Şekil 3.5 Pergamon'dan görünüm

Kentin savunması ve idaresi yukarı kentte toplanmıştı. Halkın yaşadığı ve günlük hayatın ihtiyaçlarının karşılandığı kentsel mekanlar

ise aşağı kentte konumlanmıştı. Pergamon Krallığının halkı örgütlemesi bakımından Milet kentinde olduğu gibi herkesin birbiriyle eşit olduğu savunusu yoktur. Pergamonda halktan farklılaşmış olan bir yönetici sınıfı doğmuştur. Bu sınıf yukarı kentte otururdu (Tanaç, 2000).

Kent tesviye edilmiş doğal setler üzerine kurulmuştur. Arazinin tabii şekillerine uyulmuş, tabii düzlüklerden yararlanılmış, yüzeylerin yetersiz olduğu durumlarda yüzey genişletmek için setler kullanılmış, kentsel mekanlar araziye oturtulmuştur. Bu anlamda tabiat ve yapılar birbiriyle kaynaşmıştır. Kentsel mekanlar arazide kat kat yükselirken, anıtsal ve manzaralı bir görünüm kazanmıştır (Akarca, 1972).

3.2 Yöntem

Araştırma yöntemi, genel anlamda konuya ve özelde seçilen kentlere yönelik literatür kaynaklarının incelenmesinin yanında araştırma alanlarında yapılmış incelemeler ve uzmanlarla gerçekleştirilmiş görüşmeler ışığında antik dönemdeki “agora” kavramını temelde mekansal bağlamda anlamak, irdelemek ve günümüz koşullarında anlamlandırmaya çalışmaktır. Geçmişin mekansal deneyimlerini bir ölçüde aydınlatarak bugünün kentlerinin fiziksel gelişimine, kamusal mekanların planlanması ve tasarlanmasına yönelik önerilere dönüştürmektir.

Bu bağlamda her iki kent mekansal gelişimleri kapsamında detaylı olarak irdelenmekte, bu kentlerdeki agoraların ortaya çıkışı, gelişimleri ve kentlerin fiziksel gelişimlerini nasıl etkilediği karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI ve TARTIŞMA

4.1 Agora

Miletos, Priene ve bir dereceye kadar da Magnesia agoraları, Hippodamos kent planlamacılığına uygun biçimde geliştirilen bir tip olan gerçek İon agorası örneği sayılabilir. Bu tip tam anlamıyla hala klasik Hellen agorasıydı. Eski tarzdaki agorayla karşılaştırıldığında, stoaların yeni yerleştirilme yönteminden ve katı bir düzenin zorlamasından ortaya çıkan belirgin bir biçimsel farkla birlikte ikisinde de benzer bir ruh görülür. Gerçek Hellen agorası bir iç alan, bir çekirdekti ve kentin dokusuyla sıkıca kaynaşmıştı. Kamusal etkinlik burada yoğunlaşarak agoranın içine karışmıştı. Hellen, yaşamını birbirinden titizlikle ayrılmış küçük hücrelere bölmez; tersine her bir ögenin bir başkasını etkilemesine izin verirdi. Agora işte böyle bir ruhun bildirisiydi. Yurttaşların etkinlikleri agorada birbirine karışıp kaynaşır ve çeşitli güç ırmakları buraya özgürce akardı. Agora, sokak sistemiyle doğrudan doğruya ilişkiliydi. Kentin öteki öğelerinin ne dışında kalmış, ne de onlardan ayrılmıştı; temelde onlarla birleşmişti. Böylece, evrimini ancak Hellenistik Çağ'da noktalamakla birlikte, İon agorasının klasik bir Hellen yapısı olduğu söylenebilir. Hippodamos'un yolundan gidilerek ortaya çıkmıştır; ağırbaşlı, çekingen ve düzenli bir tasar gösterir (Wycherley, 1993).

“Agora” sözcüğünün başka dillerde karşılığı yoktur. Çünkü, o tıpkı “polis” gibi tümüyle Hellenlere özgü bir kavramdır. Başka kentlerdeki kamusal yerlerin çeşitli etkinlikler açısından böylesi sıkı ve sürekli bir yoğunluğa tanık olduğundan kuşku duyulabilir. Gerçekte de, agora yalnızca kamusal bir yer değil aynı zamanda kentin merkezi, atan kalbiydi. Burası yurttaşlar için sürekli bir toplantı yeri ve yalnızca belirli olaylar dolayısıyla canlılık kazanmazdı. Toplumsal yaşam, iş ve siyaset içinde gündelik bir sahne oluştururdu (Wycherley, 1993).

Hellen kentinin karakterini veren ne konumunun özelliği, ne biçimi, ne de düzenidir; ama Hellenlere özgü belirli temel öğelere sahip olmasıdır. Bütün öğelerin en önemlisi *agoraydı*. Yaşam merkezi olan agoranın çevresindeki yoğunlaşma ve uyum hiçbir zaman değişmedi. Bunun ötesinde, Hellen kültürünü böylesine büyüleyici kılan sonsuz yerel ve kendine özgü değişiklikler bulunmaktadır (Wycherley, 1993).

Agora tüm amaçlara yeten açık bir alandı. Halk burada uzun ve coşkulu konuşmalar yapmak için toplanırdı. Gereksinme duyulan tek donanım konuşmacılar için bir kürsüyle ileri gelenler için uygun oturma yeri idi. Şenlikler süresince dinsel törenler de aynı yerde yürütülebiliyordu. Agoranın ya da bir bölümünün tiyatroyu andıran bir biçim göstermesi, yani izleyicilerin yararlanabileceği kat kat basamaklar için uygun bir eğim sağlanması, özellikle elverişliydi. Bunlar, gösterileri izleyenler için tasarlanmıştır. İlkel agoranın ya da bir bölümünün, bir pazara dönüştürülmesi için çok basit bir “sahne değişikliği” gerekiyordu, bu amaçla geçici satış tezgahları kuruluyordu (Wycherley, 1993).

Hem dinsel hem de siyasal yaşam sanata sıkı sıkıya bağlıydı. Sanat da yine agorada yoğunlaşırdı. İnsan, büyük ve eski bir kentin agorasındaki etkileyici tapınakları, stoaları ve başka güzel yapı

kümelerini ya da bunların içlerini ve çevrelerini donatan heykelleri, Olympia'daki gibi ünlü kutsal alanların dışında, başka hiçbir yerde göremezdi (Şekil 4.1). Stotalardaki büyük resimlerden de ayrıca söz etmeye değer. Şimdi bunlar tümüyle yok olmuştur. Ancak o günlerde heykel sanatının en güzel yapıtlarıyla boy ölçüşürlerdi (Wycherley, 1993).

Şekil 4.1 Kuzey agorada kahraman heykelleri, Miletos (www.fhw.gr).

Stoa her amaca uyan bir yapıydı. Hellen mimarlığında ve Hellen yaşamında dirimsel bir rol oynardı. Stoa, aslında, yalnızca açık bir sütunlu galeriyi içeren ve sık rastlanılan biçimiyle, sütunları bir çatıyla arka duvara birleştirilmiş, çeşitli amaçlara uyarlanabilen çok basit bir yapıdır (Şekil 4.2). Sıcağa karşı koruyucu bir gölgelik, rüzgara ve fırtınaya karşı hazır bir sığınak oluştururdu. Halkın yaşamındaki çeşitli amaçlara kolayca uyarlanabilir nitelikte idi ve sanatsal olanaklara sahipti. Kökeni ve ilk gelişimi belirsizdir. Stoa, özellikle agorada sıradan bir

yurttaş işini göreceği ve dinleneceği, korunmalı hoş bir yer sağlardı (Wycherley, 1993). Stoa yapısı agoranın üç etrafını sarardı. Bu kurgu genellikle ızgara planlı kentlerde, bu planın getirdiği kesin çizgilerden oluşmuştur. Bu U formlu stoalardan en çok İyonya bölgesinde görülür (Tanaç, 2000).

Şekil 4.2 Romalılar döneminde yapılan İon stoası, Miletos (www.fhw.gr).

Stoaların agorada siyasi ve ticari anlamda çok yönlü işlevleri vardı. Meclisin ya da mahkemenin toplanmasına yarar, magistratlar için merkez büro görevi yapar ve resmi belgeler stoalarda saklanırdı. İşadamları da stoaları kullanırlardı. Buralara açılan odalar işyeri, dükkan ya da tahıl ambarı görevi yapardı. Mallar bazen stoada depolanır ve incelenmek üzere sergilenirdi. Duvarlar, kimi kez, büyük resimlerle bezenir; yapı, her ne kadar özellikle bir resim galerisi amacı için ayrılmamışsa bile, bu işlevi de üstlenirdi. Buradaki resimler heykellerin konuları, doğallıkla,

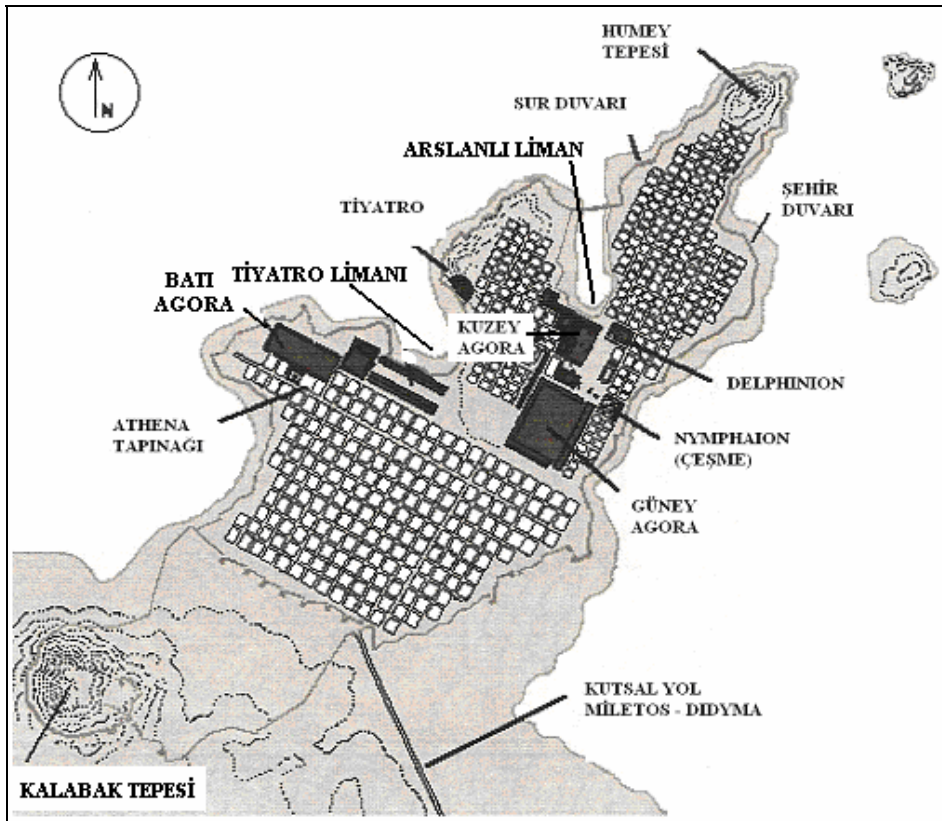
kent tarihindeki öyküsel ya da gerçek, görkemli olaylar arasından seçilirdi (Wycherley, 1993).

İonia agorasının planlamasındaki en belirgin özellik bu yapı topluluğunun ortaya çıkmasıyla başlar. Eski kentlerin agoralarını düzenleyen mimarlar, hem uygulamaya dönük hem de sanatsal doyuruculuk veren birimleri olarak çeşitli biçimde agoralar yapmışlardır. İonialı mimarlar, stoaları dikdörtgen sokak sistemine uydurup, işe yarar ve etkili tasarılar oluşturarak bunları dik açılarla birleştirme olanakları bulmuşlar ve gerçekleştirmişlerdir. Kazılarla iyi örnekler çıkartılmadan önce idealin, dikdörtgen bir alanı tümüyle çevreleyen dört stoa olduğu düşünülürdü. Bu kanı, yanlışlığı kanıtlanmakla birlikte, hala etkilerini sürdürmektedir. Peristyle “agora” tarafından oynanan kısıtlı rol şöyledir: Üç stoanın bir dikdörtgenin üç kenarını oluşturduğu, dördüncü kenarının arkasındaysa genellikle çeşitli kamusal yapıların ya da başka bir stoanın yükseldiği önemli bir caddenin bulunduğu “at nalı” denilen ve kullanışlılığı sınanarak bulunmuş bir düzendi. Peristyle avlu Helenistik Çağ mimarlığında önemi giderek artan bir rol oynadı. Evlerde, gymnasionlarda, kutsal ve kamusal yapıların ön avlularında kullanıldı. Agoranın bir ögesi, bir pazar yeri yapısı işlevini yerine getirdi (Wycherley, 1993).

4.2 Miletos

Miletos (Milet) kenti M.Ö. 494’de İonia ihtilalinde Persler tarafından tamamıyla yıkılmıştır. M.Ö. 479’da yeniden yapılanma çabalarına girmiştir. Miletos şehri eski iskan üzerine yeniden kurulmuştur. Owens’a (1994) göre düz arazide kurgulanan kent planı Klasik dönem Yunan kentinin getirdiği tüm yenilikleri içermekteydi.

Kent bir yarımada üzerine kurulmuştur (Şekil 4.3). Tiyatro limanı ve Aslanlı Liman olmak üzere iki limanı vardır. Bu limanlar iki ayrı koya bakmaktaydılar. Arazinin tam ortası ve en alçak bölgesi resmi yapılara ayrılmıştır. Bu düğüm noktası üç iskan bölgesini hem birbirinden ayırmaya, hem de bağlamaya yönelikti. Kentin ticaret, idare ve din merkezi burada toplanmıştı. Liman tesisleri, çarşılar, agora, bouleuterion, tapınaklar, gymnasion burada kurgulanmıştı (Tanaç, 2000).

Şekil 4.3 Kentsel mekan dağılımı, Miletos (www.fhw.gr).

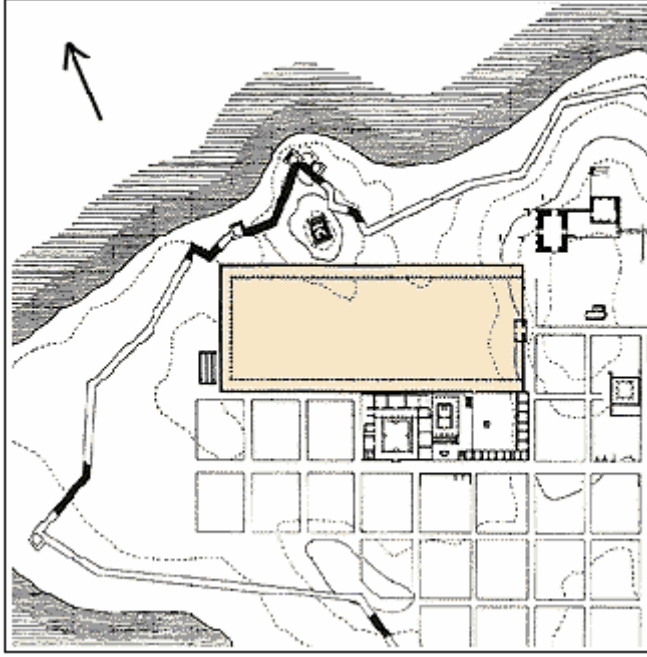
Tiyatronun yeri topoğrafik veriler doğrultusunda seçilmiştir (Akurgal, 1993). Sokak genişlikleri 4.3 m.dir. Kentin topoğrafyası, formu ve yapı

bloklarının ölçüleri bize kentin 300 blok = 1800 ev kapsadığını düşündürmektedir. Bu hesaplamalara dayanarak klasik dönemde Miletos'un 15.000 – 20.000 civarında nüfusu olduğu varsayılmaktadır (www.fhw.gr).

Milet'te en düz ve geniş alana yerleştirilen kent merkezi, iki liman bölgesi tarafından çevrelenmektedir. Konut yerleşimleri ise daha engebeli olan arazide kent merkezini saracak şekilde birbirlerinden farklı istikamette iki parçaya bölünerek araziye oturtulmuşlardır (Bkz Ek 5). Kent merkezindeki agoranın iki yanından geçen iki ana cadde limanlarla agoraları birbirine bağlayan niteliktedir. Caddeler agoranın kenarlarından geçirilerek köşesinde çakıştırılırlar. Üç merkezin birbirine bağlanabilmesi için iki sokak gerektiğinden bu iki sokak diğerlerinden farklılaştırılarak genişletilmiştir (Tanaç, 2000).

4.2.1 Batı agora

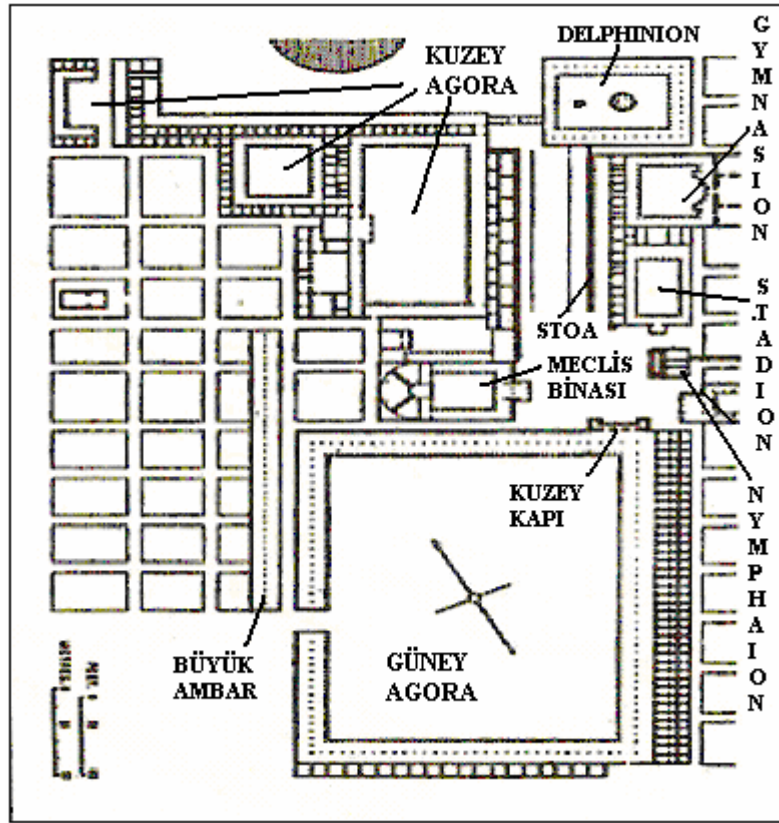
M.Ö. 2. yy.da Tiyatro Limanı'nın güneyinde inşa edilen *Batı Agora* Miletos'un üç agorasından en yeni olanıdır (Şekil 4.4). Devasa, dikdörtgen formlu açık-hava alanının üç tarafı İon sütunlarıyla çevrili olan agora 191 x 79 m. boyutlarındadır. Agoranın açık alanına giriş doğu taraftandır, yapının ana aksı üzerindeki bir propylondan sağlanır (www.fhw.gr).

Şekil 4.4 Batı agora, Miletos (www.fhw.gr).

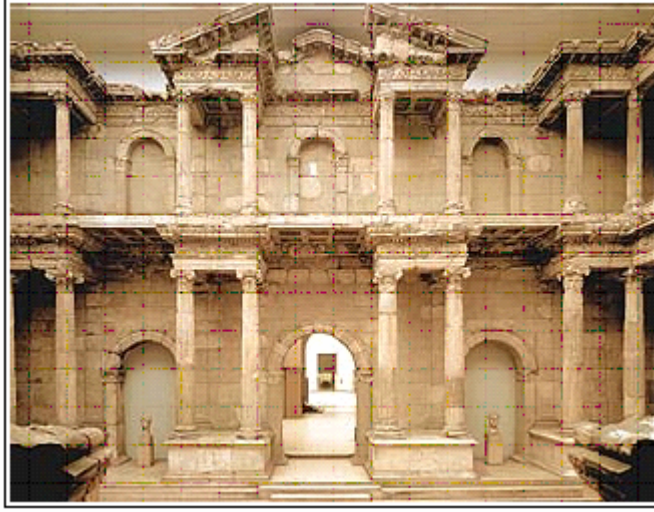
4.2.2 Güney agora

Von Gerkan *Güney Agoranın* bir “Devlet Agorası” olarak tasarlandığını söyler. Ancak tasarın önemli ve belki de ilk bölümü olan doğu stoa, onun da onayladığı gibi ticarete ayrılmıştır. Stoaların büyük boyutları, açıklıkları ve odaların yarattığı sıkıntıdan büyük ölçüde kurtulmuş olmaları, kent etkinlikleri açısından belki güney agorayı kuzeydekine oranla daha saygın kılmıştır (Şekil 4.5). Gene de, her iki alan birbirinden kesin olarak ayrılmıyor ve işlevleri de birbirini engellemiyordu (Wycherley, 1993).

Şekil 4.5 Kuzey ve Güney agora, Miletos (Wycherley, 1993).

Hellenistik Dönemin sonuna kadar üç girişi de Dorik sütunlardan oluşan stoa olarak korunmuştur. Kuzey Kapısı Romalıların hükümrانlığında İmparator Hadrian döneminde anıtsal bir propylonla dekore edilmiştir (www.fhw.gr) (Şekil 4.6).

Şekil 4.6 Güney agoranın kuzey kapısı, Miletos (www.fhw.gr).

Miletos'un güney agorası düzgün bir peristyle'e dönüştürülmüş ve kuzey doğusuna görkemli bir geçit açılmıştır. Bunun yanına da, ön yüzü Meclis'e dönük üstün nitelikli bir çeşme yapısı olan Nymphaion yapılmıştır (Şekil 4.7). Çeşmenin sahne görünümündeki katları ve nişleri Romalılar döneminde inşa edilmiştir (www.fhw.gr). Bir yanında liman agorası, öbür yanında denizle doğrudan doğruya bağlantısı olmayan işlere, eğlenceye ve genel amaçlara yönelik büyük güney agora ile sınırlanan Meclis, siyasal merkezi belirtmekteydi. Tasarı basit, geniş, estetik açıdan güzel ve uygulamaya elverişliydi. M.Ö. 3.yy. süresince yoğunlaşan çalışmalarda güney agoradaki yapı topluluğunda "at nalı"nın değişik bir biçimde ve büyük boyutlarda uygulandığını görürüz. Doğuda, kuşkusuz arkasında dükkan ve depo işlevi gören odalar bulunan, önündeyse bir dizi sütunla tamamlanan uzun bir stoa yapılmıştır (Wycherley, 1993).

Şekil 4.7 Nymphaion (çeşme ve süs havuzu), Miletos (www.fhw.gr).

Dorik sütunları olan stoa boyunca 80 civarında üçer odalı dükkanlar vardır, bu dükkanlara önden ve arkadan iki taraflı giriş söz konusudur. Batıda ön yüzleri ona dönük olmak üzere L biçimli iki stoa yer alıyordu. Önlerinde iki sütun dizisinin uzandığı bu stoalardan yalnız güneydekinin gerisinde odalar vardı (Wycherley, 1993). Güneydeki tek sıralı odalara da çift taraflı giriş bulunur (www.fhw.gr).

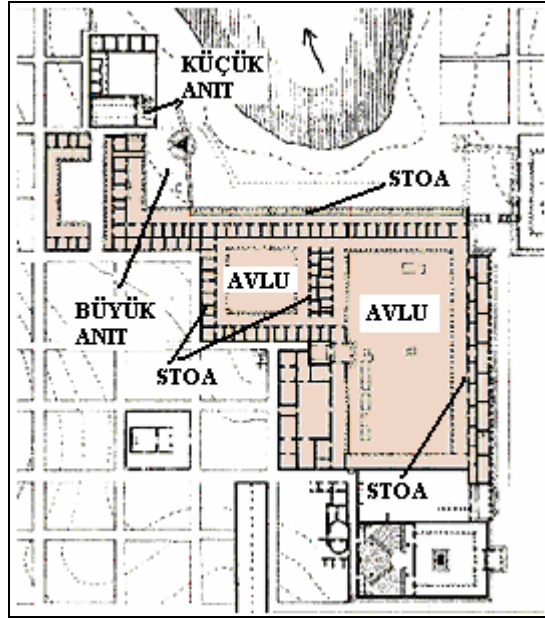
Büyük Ambar, M. Ö. 2.yy.ın ortalarında güney agoranın batı kanadına inşa edilmiştir. Güney agorayla hızlı ilişkinin kurulabilmesi ve buğday ve diğer satılık eşyaları depolamak için yapılmıştır. 163.4 x 13.4 m. boyutlarındadır (www.fhw.gr).

4.2.3 Kuzey agora

Bu yapı Aslanlar Limanının güneyine inşa edilmiştir (Şekil 4.8). İlk aşamalarında Aslanlar Limanına bakan L şekilli Dorik bir stoa inşa

edilmiştir. Arkasında, ilişkili olduğu küçük, kare bir avlunun çevrili olduğu dört stoadan oluşan bir yapı vardı. Son aşamada, pazaryerinin doğu tarafına içinde dükkanlar olan çift taraflı (yüzlü) stoa inşa edilmiştir (www.fhw.gr).

Kuzey agorada, M.Ö. 4. yy.dan önce mimari gelişme pek başlamamıştı. Arkasında küçük odaları bulunan, ön yüzü kuzeydeki limana bakan uzun bir stoa yapılmıştır. Kentte güzel bir deniz kıyısı oluşturmalarının yanı sıra Miletos'un ticari refahı geri gelirken tüccarlara da kolaylık sağlamıştır. Doğaldır ki, ilk önce liman bölgesi gelişti. Kuzeydeki yapı topluluğu bir süreden beri biraz genişletilmiş, ayrıca batı kanadının arkasına küçük bir "at nalı" yapılmıştı. Sütun dizileriyle de güzel bir ön avlu sağlanmıştır (Şekil 4.9).

Şekil 4.8 Kuzey agora mekansal dağılım, Miletos (www.fhw.gr).

Miletos'un kuzey agorasında geniş "at nalı"nın doğusundaki açık alan tümüyle bayındırlaştırılmıştır. Artan yapılaşma çalışmaları, yalnız geniş açık alanların daha tümel bir biçimde içe kapanmasıyla değil, o sıralarda pek sevilen aşırı ve işlevsiz mimarlığın özenle dokunmasıyla da belirginlik kazanır (Wycherley, 1993).

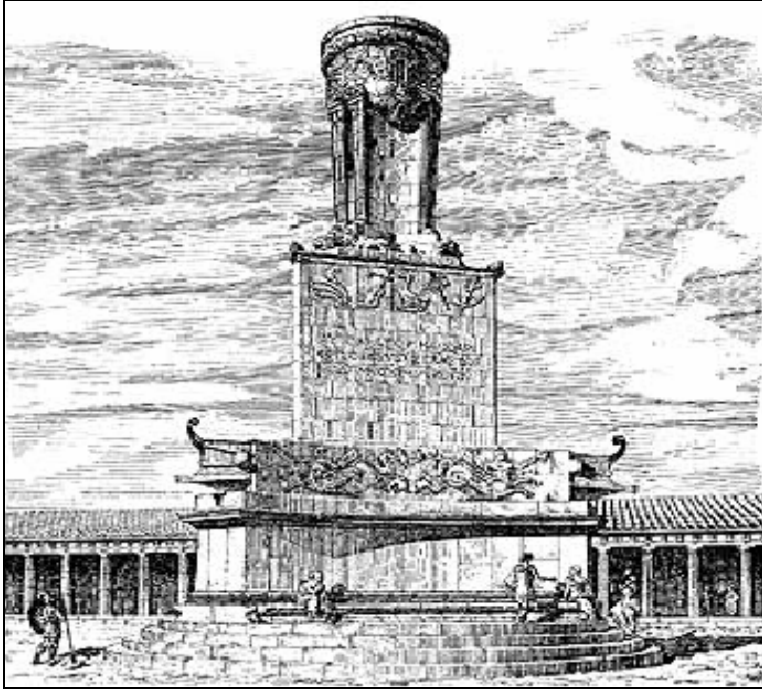

Şekil 4.9 Kuzey agora, Miletos (www.fhw.gr).

Miletos Agorasında bir Agora Tapınağı bulunmaktadır. Bu tapınak agoranın simetri aksı üzerinde yer almaktaydı. Prostýlos tarzında bir girişı bulunmaktaydı. Stoaların beden duvarının içerisinde gömük olarak kurgulanmışlardır (Tanaç, 2000).

Aslanlar Limanının güneybatısında iki güzel mermer anıt yükselmekteydi: Büyük Anıt ve Küçük Anıt.

Büyük Anıt, Liman Stoasının batı kanadının önünde yerleşti. Dört farklı kattan oluşur ve toplam yüksekliği yaklaşık 18m. dir (Şekil 4.10). Anıt, Küçük Asya kıyılarındaki kentlere zarar veren korsanların ünlü avcısı Pompeius'a adanmıştır. Anıtın köşelerinde Miletos şehrinin simgesi olan iki aslan heykeli bulunur (www.fhw.gr).

Şekil 4.10 Büyük anıt, Miletos (www.fhw.gr).

Küçük anıt, M.S. 1. yy.da kuzey agora yakınında yapılmıştır ve toplam yüksekliği 5.32 m. idi (www.fhw.gr) (Şekil 4.11).

Kuzey ve güney agora arasında bulunan Milet Bouleuterion'u, bir propylon, bir kolonadlı avlu ve bir auditoriumdan oluşuyordu. Dor düzeninde stoalarla çevrili bir avlusu vardı. Avlunun batısında toplantı odası bulunmaktaydı. Yapı, eksen ve simetri düzenine sahiptir. Milet Gymnasion'u, bir propylon, bir palaestra ve beş okuma odasından oluşuyordu. Tüm mekanlar bir aks üzerinde simetrik olarak yerleştirilmiştir. Meclis üyeleri halk tarafından seçilirlerdi. Koenings'e (1999) göre kentin özgürlüğünün simgelendiği kutsal ateş "prytaneion" yapısında yanardı (Tanaç, 2000).

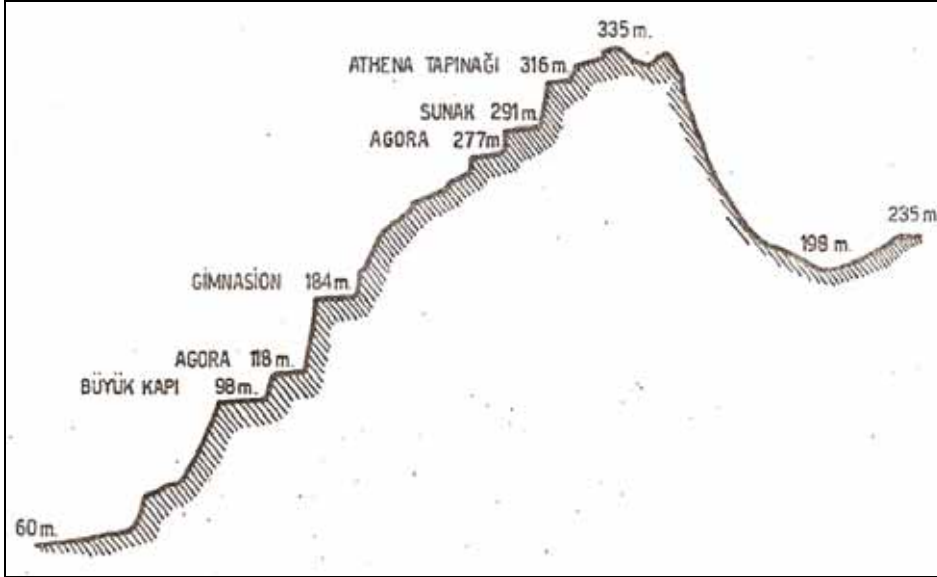

Şekil 4.11 Küçük anıt (Grattius Anıtı) , Miletos (www.fhw.gr).

4.3 Pergamon

Pergamon antik dönemde küçük bir yerleşmeydi. Bergama Krallığı kurulmadan önce tepenin doruğunda güney ve batı tarafı surla çevrili bir kale yerleşimi bulunmaktaydı (Akarca, 1972).

Krallık altı kral tarafından yönetilmiştir. Bu kralların yönetimleri döneminde kente birçok yeni kentsel mekan inşa edilmiştir. Bu iskan hareketlerinin sonucunda Batı Anadolu'nun çok önemli bir merkezi olan Pergamon kenti şekillenmiştir (Şekil 4.12).

Şekil 4.12 Arazi kesiti, Pergamon (Tanaç, 2000).

Kentin çok kısa bir sürede tahkimli bir şatodan, heybetli bir krallık kenti olmasının ana nedeni, krallık yönetimi ile yönetiliyor olmasıdır. Kralların kendi varlıklarının bir göstergesi olan kamu yapılarının, çok gösterişli bir biçimde akropolde yükselmesi ihtiyacı, kentin hızla gelişmesini sağlamıştır. Aynı zamanda bir krallık yönetiminde bulunan bu kentin ihtiyaçları doğrultusunda yapılaşması için gerekli tüm finansman desteği krallar tarafından sağlanmaktaydı (Tanaç, 2000).

Pergamon, Hippodamos kentlerinin tersine gerçek bir kent plancısının işidir. Pergamon Hellenistik Dönem kent planlamacılığının anıtsallığının ve arazideki görsel peyzajı yakalama verilerinin ustalıkla kullanıldığı bir kenttir (Şekil 4.13).

Şekil 4.13 Pergamondan görünüş (Tanaç, 2000).

Akropoldeki kentsel mekanlar hemen hemen 70x70m.lik insulaların üzerinde kurgulanmışlardır. Fakat bu insulalar arazi verileri ile veya ana caddenin eğrileriyle eşit olmayan parçalara bölünür. Pergamon kentinin, Miletos kentinde olduğu gibi düzenli bir planı yoktur. Kent kendi içerisinde oluşturduğu sistematiğe araziye uyarak organik olarak gelişmiştir. Bu organik gelişime paralel olarak ise kentin caddeleri araziye uyan bir formda organik olarak Yukarı Kentle, Aşağı Kenti ‘S’ çizerek birbirlerine bağlar. Ara sokaklar ana caddeye göre daha düzenlidir. Sokaklar belirli bir açıyla birleşmezler (Tanaç, 2000) (Ek 6).

Pergamon krallığına hizmet eden krallar sırasıyla: Philateiros (281-263), Eumenes I (263-241), Attalos I (241-197), Eumenes II (197-159), Attalos II (159-138), Attalos III (138-133) şeklindedir (W. RADT, 1989)

4.3.1 Yukarı kent agorası

Kent iki ana bölüme/kente ayrılmıştır. Yukarı kent ve aşağı kent araziye oturtulurken arazi doldurularak veya kazılarak geniş yüz ölçüme sahip kamu yapıları araziye oturtulmuştur. Yukarı kent bir tepe kenti olduğundan hemen tüm kamu yapılarının yerleri oluşturulan setlerin üzerinde konumlanmaktaydı. Yukarı kentte beş ana set mevcuttu. Tüm kamu yapıları bu setler üzerinde birbirlerinin önünü kapatmadan arazinin üzerinde yükselmekteydiler (Ek 7). Aşağı kentte arazinin eğimi yukarı kente nazaran daha azdı, kamu yapıları kurgulanırken yukarı kente nazaran daha az müdahale edilmiştir (Tanaç, 2000).

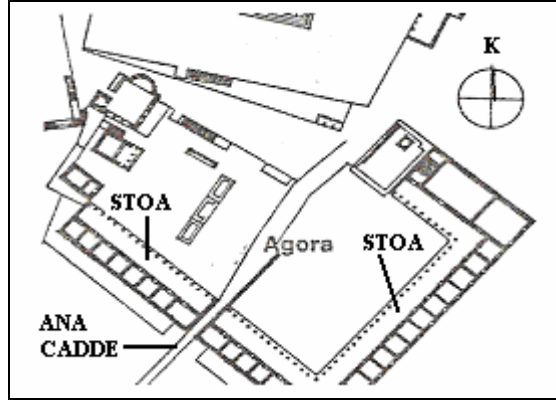
Kentsel mekanlar arasında yukarı kentte bulunan heroon, saraylar, arsenaller, kışlalar, tiyatro, agora sayılabilir (Tanaç, 2000). Heroon olarak tanımlanan yapıda, I. Attalos ve II. Eumenes döneminde krallara birer tanrı olarak tapılmıştır.

Kentin bir krallık olmasından ötürü, pek çok savaşa katılması gerekebildiğinden askeri yapılar olan depolar, garnizonlar, kışlalar gibi yapıların yapılanmasına neden olmuştur. Pergamon kentinde, yönetici sınıfının oturduğu yukarı kent kendi içinde iki ana iskan bölgesine bölünmektedir. Bu iki bölge kral saraylarının oluşturduğu kent alanı ile kralların halka varlıklarını ispatladıkları kamu yapıları bölgesiydi. Sonuç olarak böyle bir krallık kentini, demokratik rejimle yönetilen kentlerden ayıran en önemli unsur; Miletos gibi kentlerde önemini yitirmiş olan

akropol alanının da kentin diğerk merkezi olan agora ve onun çevresinde gelişen kentten bir farkının olmamasıdır. Pergamon kenti bu bağlamda çift çekirdekli bir kenttir. Akropolde inşa edilen bir diğerk yapı ise kent tiyatrosudur. Pergamon tiyatrosu dik bir yamaç üzerinde yükselir ve çok etkileyici bir profili vardır. Hellenistik dönemde yapılan en dik tiyatrodur. Tepenin her noktasının ovadaki yerleşime hakim olması, halkın kralların varlığını her zaman hissetmelerini sağlamıştır (Tanaç, 2000).

Kentin ana caddesi arazinin eğimine uygun yapılmıştır. Cadde tepeden başlayıp tepenin eteğine kadar organik bir formla S çizerek iki ana çekirdeği birbirine bağlamıştır. Ana cadde üzerinde olmayan yapılar ise yine organik olarak gelişen küçük sokaklarla birbirine bağlanmışlardır. Araziyi desteklemek ve yüzeyi genişletmek için tek ya da çift katlı stoalar sıklıkla kullanılmışlardır (Tanaç, 2000).

“Yukarı agora” akropole uygulanan iddialı mimarlık tasarımının son bölümüdür. Büyük Zeus sunağının terasıyla bölünmüştür (Wycherley, 1993). Yukarı kentin agorası I. Attalos döneminde inşa edilmiştir. Agora alanının araziye oturtulabilmesi için arazi teraslanarak genişletilmiş ve geniş bir düzlük oluşturulmuştur. Oluşan bu düz terasa agora yapısı kurgulanmıştır. Agora meydanı, kuzeydoğu, güneybatı yönlerinde birer stoa ile çevrelenmişti (Şekil 4.14). Bu stoalar topografik durum nedeniyle iki ve üç katlı olarak inşa edilmişlerdir. Agora meydanından tek katlı olarak algılanmaktadır. Kentin ana caddesi agora meydanını ikiye böler (Tanaç, 2000).

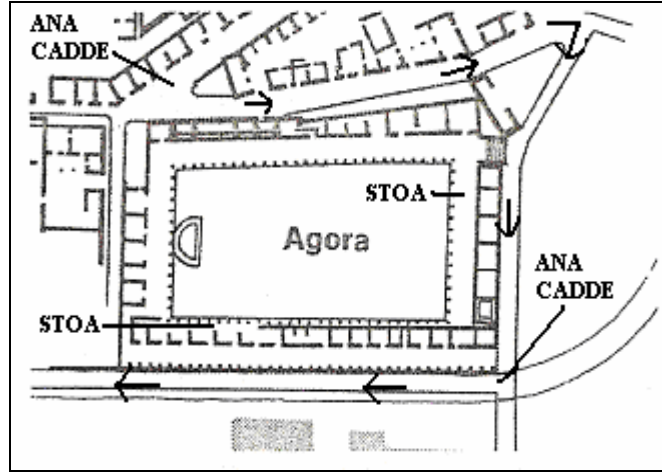
Şekil 4.14 Yukarı agora, Pergamon (Radt, 1989, Tanaç'tan, 2000).

4.3.2 Aşağı kent agorası

Aşağı kentte yine konut alanı ve kamu yapıları olmak üzere iki ayrı yerleşim bölümü vardır. Kamu yapılarının bulunduğu alan bir çekirdek gibi ortada yer alarak aşağı kentin merkezini oluşturur ve bu merkezin etrafını saracak şekilde konut yapıları kurgulanmıştır (Tanaç, 2000) (Ek 8).

Yukarı agora yamaçta yaşayan halka çok uzak olduğundan ve genellikle devlet işlerine ayrılmasından ötürü, ovaya yakın bir agoranın kurulması ihtiyacı doğunca II. Eumenes aşağı kente bir agora yaptırmıştır (Tanaç, 2000). Çevresi iki katlı sütun dizileriyle tümünden çevrilmiş güzel bir pazar yeri olan aşağı agora belli belirsizce düzensiz bir dikdörtgendi (Şekil 4.15). Gene de tam anlamıyla bir agora değildi. Von Gerkan “kent planının bir ögesi değil, ama çevresinden ayrılmış bağımsız bir yapıydı” der (Wycherley, 1993). Aşağı agora 64 x 34m. ölçüsünde bir dikdörtgen mekanı çevreleyen dor düzeninde stoalardan oluşur (Akurgal, 1993).

Helenistik Çağ'da özellikle Pergamon yöresinde yeni yetkin biçimler bulundu ve geliştirildi. Daha önceleri de bilinen ama az rastlanılan iki katlı sütunlu galeriler Pergamon'da çok sevildi.

Şekil 4.15 Aşağı agora, Pergamon (Radt, 1989, Tanaç'tan, 2000).

Üst kattaki sütun dizileri alt kat üzerinde bir galeri oluşturur ve sütunlar parmaklıklı bir korulukla birleştirilirdi. Bu tipin en iyi örneği Pergamon Kralı II. Attalos'un cömertliğiyle Atina agorasında yapılan büyük stoadır. Büyük çoğunluğu Pergamonlu olan Hellenistik Çağ mimarları dik eğimli yerlerde çalışırken karşılaştıkları olasılıklar ve zorunluluklardan esinlenip stoaya özenli bir alt yapı sağlayarak yaratıcılıkta daha ileri gittiler. Sütunlu galeri agoranın terasına açılıyordu. Ama, yapının öbür yanı yüzünü bayır aşağı vererek, sütunlu galerinin yalnız arkasını değil, aynı zamanda alt katlarını da içeriyordu. En iyi örnekleri Pergamon'un yanı sıra Aigai, Alinda ve Assos'ta da görülür (Wycherley, 1993).

4.4 İki Kent Modelinin Karşılaştırılması

Yukarıda incelenen kent örnekleri bağlamında Batı Anadolu'da Helenistik dönemde iki ayrı kent modeli oluşmuştur. Bu kent modellerini birbirlerinden ayıran ana unsur yönetim biçimlerinin farklılaşarak, toplumun sosyal örgütlenmesini değiştirmesi ve oluşan bu farklı düşüncelerin insanların yaşadıkları kentlere yansıyor kentleri birbirinden farklılaştırmasıdır (Tanaç, 2000).

Izgara planının uygulama mantığı; ortak kullanılan kentsel mekanları belirli alanlar içinde toplayıp, araziye bu belirlenen ortak kentsel mekanlar doğrultusunda iskan bölgelerine bölerek araziye oturtmaktır. Bu ortak kullanılan kentsel mekânlar, eğer kent dağ kenti ise konut alanları ve kamu alanları bölgeleri olarak ikiye bölünürken, liman kentlerinde liman, konut alanları ve kamu alanları olarak üçe bölünürdü (Şekil 4.16). Kamu alanları, konut alanlarından boyut olarak farklılaştıkları için, bu bölgenin konumlanmasında arazinin en geniş ve en düzlük alanları seçilirdi (Tanaç, 2000).

Agora hem kamu alanlarının merkezinde, hem de tüm kentin merkezinde olacak şekilde kamu alanları iskân bölgesinin ağırlık merkezinde konumlanır. Tüm kamu yapıları ağırlık merkezi olan agoranın çevresinde arazi ustalıkla kullanılarak kurgulanırlar. Konut alanları ayrı bir iskan bölgesi olarak kamu alanlarının etrafını sarak araziye yerleştirilir. Kent birbirine eşit dikdörtgen insulalarla bölündükleri için kentin sokakları bu insulaların aralarında kalan birbirlerini dik kesen aynı boyutlarda oluşumlardır. Kent iki iskân bölgesine ayrılmışsa kent kapısını kent merkezine bağlayan sokak genişleyerek farklılaşır. Kent üç iskan bölgesine ayrılmışsa liman

bölgesini kent merkezine ve kent kapısını kent merkezine bağlayan iki sokak diğerlerinden farklılaşarak genişler (Tanaç, 2000).

Şekil 4.16 Kent işlev şeması, Miletos (Tanaç'tan değiştirilmiştir).

Krallıkla yönetilen araziye bağımlı kentlerde, ızgara plan kent kurgusunda önemini yitirmiş olan akropol alanı en önemli bölge olmuştur ve burada krallar ikamet etmektedir. Kent çift çekirdeği olan iki kentten oluşur; bu kentler akropol alanı (Şekil 4.17) ve aşağı yerleşim (Şekil 4.18) alanıdır. Her iki kent kendi içinde iki ana iskan bölgesine ayrılır. Bu iskan bölgeleri konut alanları ve kamu alanları bölgeleridir. Araziye bağımlı kentlerde kent planı düzenli olarak gelişim göstermediği için sokak dokusu da organik olarak gelişmiştir.

Şekil 4.17 Yukarı kent işlev şeması, Pergamon (Tanaç'tan değiştirilmiştir).

Şekil 4.18 Aşağı Kent İşlev Şeması, Pergamon (Tanaç'tan değiştirilmiştir).

Izgara planlı kentlerle, araziye bağımlı kentlerin kentsel mekanlarında farklılaşan kentsel mekan yapıları toplumun farklı örgütleniş biçimlerine paralel olarak gelişmiştir. Bu mekanlar demokrasi

yönetiminin simgesi olan bouleuterion yapısı ile krallık yönetimindeki kentlerde oluşan kral sarayları ve askeri amaçlı yapılardır (Tanaç, 2000).

Fark iki kentin de iskan bölgeleri esasına göre kurgulanıyor olmalarına rağmen Pergamon gibi kent yerleşimlerinde kent alanlarının iskan bölgesi alanlarından daha önce sınıfsal ayrıma göre ikiye bölünmesidir. Bu bağlamda krallık kentleri bir bütün olan iki ayrı kent gibi çalışırlar. Eski Yunan kentlerinde savunma kaygısı ile kullanılan ve artık atıl durumda simgesel olarak kurgulanan akropol alanı yeniden canlanmış ve önemini tekrardan kazanmıştır. Fakat bunun yanında kentin çekirdeğini oluşturan agora alanı önemini yitirmemiştir (Tanaç, 2000).

IZGARA PLANLI KENTLER – “MİLETOS” ÖRNEĞİ	ARAZİYE BAĞIMLI KALAN KENTLER – “PERGAMON” ÖRNEĞİ
Demokrasi ile yönetiliyorlardı. Toplum içerisinde herkes birbiriyle eşit konumdadır (Tanaç, 2000).	Krallar tarafından yönetiliyorlardı. Yönetici sınıf ve halk mevcuttur (Tanaç, 2000).
Konut, kamu ve liman bölgelerinden oluşur.	Kent, kralların ve halkın yaşadığı iki ana bölgeye ayrılır. Bu bölgeler kendi içlerinde konut ve kamu yapıları olarak iki bölgeye ayrılır .

Polisin tüm kentsel mekanları kent içerisinde kurgulanmaktadır (Tanaç, 2000). Bouleuterion, prytaneion, stoalar, v.b. agora çevresinde konumlanır. Saray ve askeri yapılara rastlanmaz. Kent, konut, kamu yapıları ve liman bölgelerinden oluşur.	Polisin kentsel mekanlarından farklılaşan mekanlar bulunmaktadır. Bu yapılar askeri yapılar ve yönetici kralları sarayları şeklindedir (Tanaç, 2000). Bunlar akropolde konumlanır. Bouleuterion ve prytaneion yoktur.
Merkezi bir yaklaşımla agora, meclis gibi kamu yapılarını kent merkezinde kurgulayıp konutların merkeze olan mesafesini azaltır. Akropol önemini yitirmiş, simgesel olarak korunmuştur.	Agora merkezdeki yeri ve önemini korusa da krallığın içindeki ihtişamı nispeten azalmıştır. Kent, yukarı ve aşağı kent olmak üzere iki tanedir. Yukarı kent akropolde kurgulanır ve tüm yerleşime hakimdir. Akropol eski önemini kazanmış, saraylar, tapınaklar, arsenaller orada kurgulanmıştır.
Tapınaklar tapınma amaçlı kullanılıyor (Tanaç, 2000).	Tapınaklar tapınma amacından daha çok kralların varlığının simgesel elemanları haline dönüşmüşlerdir (Tanaç, 2000).
Kentin kalkınması halkın ekonomik kazancına bağlıdır (Tanaç, 2000).	Kentin kalkınması kralların servetine bağlıdır (Tanaç, 2000).
Kent mekanları Helenistik dönem özelliklerini taşırlar ve ızgara plandan ötürü dik kenarlıdırlar. Kent planlaması ve kentsel mekanlar belirli bir düzen içerisinde.	Kent mekanları Helenistik dönem özelliği taşımasına ve ızgara sistemden etkilenilmesine rağmen düzenli bir plan sistemi olmamasından ötürü dik kenarlı olmayabilirler. Kent organik olarak, arazinin verileri doğrultusunda gelişme gösterir (Tanaç, 2000).
Izgara planlı kentler her tür araziye uygulanır (Tanaç, 2000). Izgarasal kent daha kısa sürede kurulabilir ve	Arazi yapısı izin verdiği ölçüde bir gelişme söz

kolaylıkla gelişebilir/genişleyebilir.	konusudur.
Kentin merkezinden geçen agorayı kentin kapılarına bağlayan ana caddesi diğer sokaklardan genişlik olarak farklılaşmıştır.	Yukarı kentle aşağı kent 'S' çizerek bir caddeyle birbirine bağlanır.
Kent surları tüm kentin etrafını sarmaktadır.	Yukarı kentin (akropol ve çevresi) etrafı surla çevrilidir, aşağı kentin(halkın yaşadığı kent) etrafı tamamen surla çevrili olmayabilir.
Helenistik döneme gelindiğinde kent kurgusundaki anlayış, kente anıtsallık getirmek, tek düzelikten kurtarmak ve arazinin görsel amaçlı kullanımını sağlamaktır.	Kentsel mekanlar anıtsallaştırılmış, arazi içerisinde birbirinden kopuk ve tek tek yükselmiş olan kamu yapılarının bütünleşmesi yoluna gidilmiştir. Bu da Yunan dünyasının en ihtişamlı kentlerinin oluşmasını sağlamıştır.

Tablo 4.1 İki kent modelinin karşılaştırılması

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Antik yerleşimlerin araştırılması; geçmiş toplumların özel ve kamusal yaşamlarına ve mekansal kullanımlarına ilişkin pek çok ipucu sağlamaktadır. Aslında geçmişin kentlerini-kentlilerini anlamak, bu deneyimler çerçevesinde bugünü ve geleceği daha iyi kurgulamak açısından son derece önemlidir. Kentsel mekânlar içinde bulundukları çevrenin doğal ve kültürel peyzaj özelliklerinin bir ürünüdür. Mekanlar hem bu özelliklerin etkisiyle şekillenmişler ve değişmişler hem de süreç içinde toplumsal yaşamı ciddi biçimde etkilemişlerdir.

Bu bağlamda diğer fiziksel planlama ve tasarım disiplinlerinde olduğu gibi peyzaj mimarlığı için de; antik yerleşimlerin fiziksel gelişimlerini, mekânsal kurgularını ve toplumsal yaşamı araştırmak; binlerce yıllık mekânsal mirasın ve deneyimin günümüz kentlerine ve özellikle kamusal dış mekânlarına aktarılması açısından anahtar öneme sahiptir. Unutulmamalıdır ki antik yerleşimler ve mekânlar, inşa edildikleri dönemin mimari özellikleri, toplumsal yaşamı, malzeme detayları vb. çok yönlü olarak okunabilecek ve yorumlanabilecek kaynaklardır.

Miletos ve Pergamon, dönemlerinin siyasal örgütlenişlerini temsil eden Batı Anadolu kentleri olmakla birlikte, yönetim biçimleri kent planlamalarına yansıyan örneklerdir. Miletos ızgarasal planlamanın doğduğu, geliştiği kentlerden biridir. Sert ve düzenli bir uygulama gerektiren bir planlamaya sahip olsa da, kent peyzajındaki doğal faktörler göz ardı edilmemiştir. Kentin iskan bölgeleri kurgulanırken yağmur sularının birikmeden akmasını sağlayacak eğimlerden yararlanılmıştır. Limanların bulunduğu koyların yoğun olan deniz ticareti amacı dışında

aktif ve pasif rekreasyona da hizmet etmesi sağlanmıştır. Planlama tipinden kaynaklanan monotonluğu azaltmak için kamusal mekanların birbirleriyle ilişkili planlamasına ve tasarlanmasına özen gösterilmiştir. Pergamon kenti ise bir dağ kenti olmanın avantajlarından olabildiğince yararlanmaya çalışmıştır. Yukarı kent anıtsallığını biraz da tepede kurulmasına borçludur. Yapılar arazi eğimiyle uyumlu inşa edilmiş, algılanması kolay ve anıtsal görünümle sağlanmıştır. Ana cadde önemli kamusal mekanları birbirine bağlamakla birlikte araziye tamamen uyumlu kurgulanmıştır. Ancak tüm bu bayındırlaştırma için çok miktarda kazı yapılmış ve kralların servetleri harcanmıştır.

Araştırma konusu olan bu antik yerleşimlerde kentlerin mekânsal kurgusunun temel belirleyicisi ve kamusal yaşamın kalbi olan “agora”ların rolü ve işlevlerinin analiz edilmesi, kamusal dış mekânların planlama ve tasarımı bağlamında çağdaş uygulamalara önemli veriler sağlayabilecektir.

Agoralar, Hellenistik Dönemde kentsel odak noktası olarak, yönetim yapılarının bulunduğu, halktan her kesimin alışveriş, toplanma, gezinme faaliyetlerine sahne olan kamusal mekânlardır. Kamusal mimarinin ve yaşamın izlerini kentin başka bölümlerinde aramak yerine sadece agoraların bu bağlamda incelenmesi yeterli olacaktır. Diğer bir deyişle o dönem kentlerinde “kent” ve “kentliye” ait hemen bütün izleri kamusal yaşamın kalbi olan “agora”larda bulmak olasıdır.

Hellen kültüründe faaliyetler, dolayısıyla mekânlar birbirlerinden ayrıştırılmaz, bir öge diğer bir ögeyi etkileyebilecek ortamı bu sayede bulabilirdi. Çünkü hem fiziksel hem de sosyal olarak sürekli temas ve iletişim halindeydiler. Sosyal etkinlikler ete kemiğe bürünerek

fizikselleşir. Çünkü mekanla insan arasındaki kaynaşma çok sıkı, diğer bir deyişle fiziksellik ve sosyallik soyutlanamayacak konumdadır. Maalesef bu kaynaşma günümüz kamusal mekânlarında düşük düzeylerde kalmakta ve dolayısıyla dış mekanlardan başlayan ve kent bütününe yayılan bir kentsel kimlik bunalımı ve sosyal yalıtılmışlık ortaya çıkmaktadır.

Agoralar, Pergamon'da ve özellikle Miletos'ta hem planlama hem de tasarım bağlamında büyük bir özenle üretilmiş en itibarlı kentsel mekanlar arasındadır. Kentin tüm sokak dokusunu, merkezi ve yönetim yapılarının konumlanışını doğrudan etkilemiştir. Ana yollar/bulvarlar daima agorayı referans alarak ve burayı kentin diğer bölümlerine bağlamak üzere tasarlanmıştır. Dolayısıyla sadece kentin bir parçası ya da eki olan bir agora yerine, kenti fiziksel olarak tümüyle etkileyen, kentten gelen etkilerle ve yorumlarla zaman içinde daha da gelişen bir agorayla karşılaşırız. Aslında halkın politik, ticari, sosyo-kültürel, rekreasyonel vb. pek çok gereksinimini karşılayan bir odak olarak agora, o döneme ve etkileriyle genel anlamda günümüz kent planlama pratiklerine büyük ölçüde damgasını vurmuştur demek çok iddialı bir söylem olmayacaktır.

“Agora” Hellenlere özgü bir kavram, bir mekan, bir kent ögesi olarak tarihte yerini almıştır. Hellen kültürü ve agora arasındaki bu bağ, ikisine de yerelliklerinden gelen özgünlükleriyle hayran bırakır. Kente ve kent kültürüne damgasını vurmuş, simgesel ve neredeyse bir kült olmayı başarmış, sosyal ve fiziksel hayatı birbirine kaynaştırmış bir mekandan söz etmekteyiz. Agora halk için yaşamın merkeziydi. Mekan olarak sadece belirli etkinliklerde veya belirli saatlerde yoğun kullanıma açık

değildi ve agorada hiç azalmayan bir yoğunluk vardı. Sürekli fikirlerin, dedikoduların, bilgilerin, pazar mallarının el değiştirdiği, geliştiği bu canlılık demokrasiyi tetikleyen bir sahneydi.

Agoraların bir diğer özelliği neredeyse açık hava müzesi görevi üstlenmesidir. Bu bilinçli bir şekilde sağlanmamış, agoranın doğası buna yol açmıştır. Etkileyici tasarımlara ve uygulamalara sahip yapı grupları, çeşmeler, stoalar ve basamakları, bu yapıların yüzeylerindeki, içlerindeki ya da çevrelerindeki heykeller, resimler, rölyefler tüm siyasi, ekonomik, sosyal ve fiziksel hayatın tam merkezinde, yani agoradadır. Buna bağlı olarak halk için erişebilirlik çok yüksek düzeydedir. Üstelik resim ve heykellerin konuları kente ve kentliye ait tarihsel gerçek olay ve kişiler ya da paylaşıla gelen öyküsel olaylar olduğundan kentlilik bilinci doğrudan bilinçaltına aşılarmaktaydı. Bugün için ülkemizde pek önemsenmeyen yapılar olan çeşmeler bile tasarımın özeninden nasibini alırdı.

Agoralar, dönemin filozoflarının ve politikacıların buluşma ve tartışma mekânı olmuştur. Batı uygarlığı üzerinde antik yunan kültürü ve felsefesinin ne denli etkisi olduğu düşünüldüğünde, antik dönem yerleşimlerinin kültürel kalbi ve adeta felsefe üretim merkezi olan agoraların işlevi daha iyi anlaşılacaktır.

Özel günler, olaylar burada kutlanır, seçimler, mahkemeler burada yapılır, bazen tiyatrolar sergilenir, bazen yemekler verilir (Messadie, 2003), sadece sahne değişirdi. Bunu sağlayan bir mekansal öge de, agoranın ya da bir kısmının tiyatro gibi, özellikle eğimli yerlerin değerlendirilerek dinleyici/izleyiciye basamaklarla/merdivenlerle oturma yeri sağlanmasıydı.

Agoralarla birlikte antik kentlerin pek çok niteliği (merdivenler, duvarlar, drenaj yapıları, yapı malzemeleri, güneş, rüzgar, sıcaklık gibi iklimsel değişkenleri kullanışları, bitkisel tercihler vb.) aslında günümüz kamusal mekanlarının planlaması/tasarımına ciddi referanslar taşımaktadır. Miletos ve Pergamon örnekleriyle temsil edilen Batı Anadolu (kıyı ve dağ) kentlerinde hakim olan iklim yazın oldukça sıcak, kışın yağmurlu, rüzgarlıdır, dolayısıyla stoalar korunaklı sağlam birer yapı olarak halkın faaliyetleri için ideal bir mekan sağlamaktaydı. Detaylı bilgilere ulaşılmasa da sokaklarda, sulak yerlerde kavak ağaçlarının yol ağacı olarak, genellikle çınarların da agorada gölge yapmak başta olmak üzere değişik amaçlarla kullanıldığını bilinmektedir. Yapılar, tapınaklar, çeşmeler genellikle doğal taştan inşa edilmekte, kapılar ahşaptan yapılmaktaydı. Heykeller bronz, mermer gibi materyallerden olurdu.

Yukarıda belirtildiği üzere “agora” kullanışlı, estetik, sağlam ve erişilebilir bir sosyal dış mekândı. Bütün siyasal, sosyal, ekonomik yaşamı içinde ve etrafında toplayan bir mekân bugün için elbette aynen uygulanabilir değildir. Zaten bu çalışma geçmişin agorasını “aynen taklit ederek” günümüz kentlerine kopyalamak iddiası da ileri sürmemektedir. Ancak, agoranın temel özelliği sosyal yaşamın farklı etkinliklerinin ve farklı mekânların birbirlerinden kopuk ve izole bir biçimde yerleşmesinden ziyade, doğrudan etkileşimini sağlayan bir mekan niteliğinde olmasıydı. Burada vurgulanmak istenen; agoranın sosyal yaşamın farklı etkinliklerini ve farklı kentsel mekanları birbirlerine (işlevsel ve fiziksel olarak) bağlama/iletişimli kılma işlemidir. Günümüz kentlerinde farklı nitelik ve işlevdeki kamusal dış mekanların yeşil yol (greenways) sistemleriyle birbirleriyle hem mekansal hem de işlevsel

olarak bağlantılı/iletişimli kılınması çabaları da aslında bir anlamda geçmişin agorasının yüklendiği bir işlevin başka bir isimle ve yaklaşımla yeniden hayata geçirilmesi olarak da rahatlıkla yorumlanabilir.

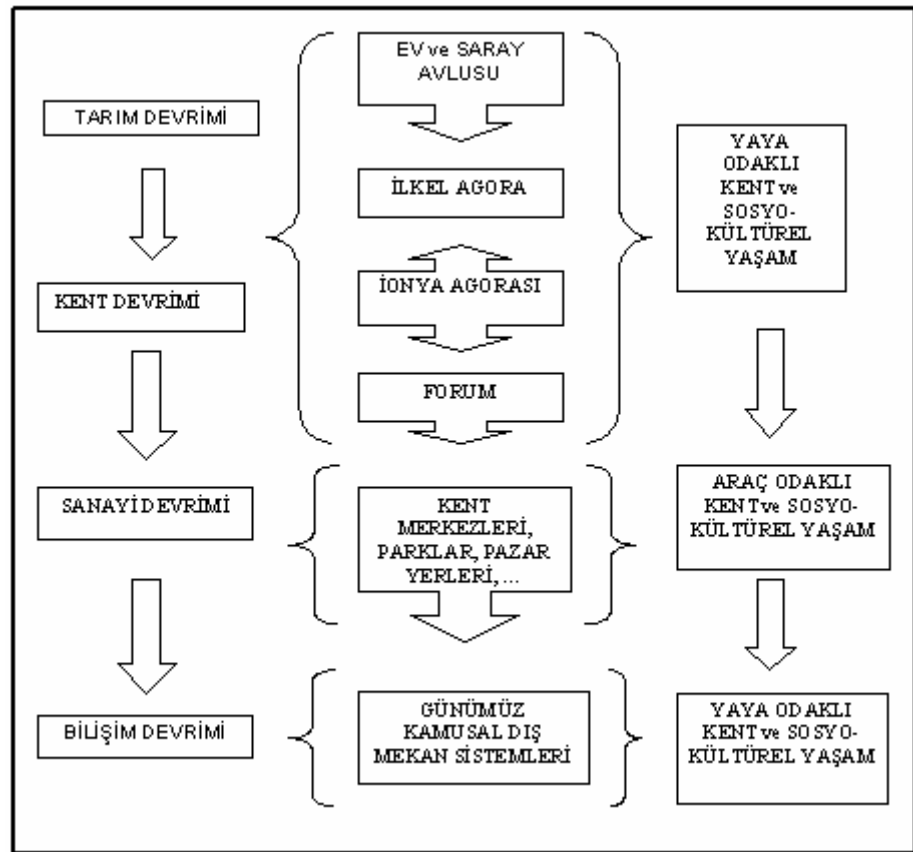
Günümüzde güvenlik problemleri, araç odaklı planlama-tasarım ve yönetim nedeniyle kent merkezlerine erişilebilirliğin son derece kısıtlı olması, vandalizm, nitelikli uygulamaların azlığı gibi faktörler ülkemizde günümüzde yaşanan dış mekânların kullanılabilirliğini ve kent bütünündeki etkinliğini azaltmaktadır. Ne yazık ki, sınırlı gün ve saatler dışında kamusal mekânlar kullanılamamakta, toplumsal yaşamda arzu edilen noktaya ulaşamamaktadır. Böylece “kamusal mekan-sosyal yaşam-halk ve kent kültürü” ilişkisi kesintiye uğramaktadır. Bu kesinti kentlerin okunabilirliğini ve yaşanabilirliğini azaltmakta, kentleri kimlik erozyonuna uğratarak birbirine benzeyen, sıradan ve sosyal yaşamın zayıfladığı bir duruma getirmektedir. Diğer bir deyişle kentler “kültür” ve “uygarlık” üretemez bir konuma gelmektedir.

Bu bağlamda aslında kent merkezleri, kent meydanları, kent parkları, yaya yolları ve bölgeleri, parklar, açık pazaryerleri v.b. günümüz mekânların yaşadığı sorunlara yönelik çözümlerin hiç olmazsa bir bölümü antik yerleşimlerde gizlidir.

Kamusal dış mekanlar ekonomik, politik, ekolojik ve sosyo-kültürel bakımdan kentlerin en önemli bölümleri olup kentin omurgası ve yaşam kalitesinin göstergesi durumundadır (Özkan vd., 2003). Aslında bir anlamda günümüzün kamusal mekanlar için felsefi ve uygulama bağlamında geçmişin agorasının ardıllardır denebilir. Tarım devrimi ile başlayan ve kent devrimi ile devam eden uygarlık tarihi süreci içinde ev ve saray bahçeleri gibi özel mekanlarda somutlaşan açık mekânlar; ilkel

agoranın ortaya çıkışı ile ciddi bir evrim geçirerek aristokrasinin tekeliinden çıkmış ve artık tüm toplum katmanlarını kucaklayan “kamusal” bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Toplumsal ihtiyaçların tetiklediği kentlerin geçirdiği değişim ve gelişim, bütün kamusal işlevleri tek başına üstlenen ilkel agorayı, ionya agorası haline getirmiş; diğer kamusal mekanlar agoranın çerçevesini yırtarak ama onun etrafında bir anlamda patronajında yeniden tanımlanmışlardır. Sanayi devrimiyle birlikte antik yerleşimlerin agorası, işlevsel olarak yerini günümüz kamusal (dış) mekânlarına devretmiştir (Bkz Tablo 5.1).

Sonuç olarak agoralardan edineceğimiz deneyimlerle geçmişin mekânsal ve toplumsal belleğini yansıtan, daha kaliteli, yaya odaklı ve yaşanabilir, daha uygar, demokratik ve katılımcı, kamusal (dış) mekanlar ve dolayısıyla kentler (kent kültürü) üretmek daha kolay olacaktır.

Tablo 5.1 Geçmişten günümüze kamusal dış mekanlar

KAYNAKLAR DİZİNİ

- Akarca, A.**, 1972, Şehir Ve Savunma, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s:31-83.
- Aktüre, S.**, 1997, Anadolu'da Bronz Çağ Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s:4-70.
- Akurgal, E.**, 1993, Anadolu Uygarlıkları, NET Turistik Yayınları A.Ş., İstanbul, s:352-452.
- Aristoteles**, 1975, Politika, (Çev: M. Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul, s:10.
- Bayhan, S.**, 1999, Priene, Didyma, Miletus, Son Saat Gazetecilik ve Matbaacılık Hizmetleri A.Ş., İstanbul, s:11.
- Bean, G. E.**, 1997, Eski Çağda Ege Bölgesi, (Çev: İ. Delemen), Arion Yayınevi, İstanbul, s:10-50.
- Bingöl, O.**, 1998, Magnesia Ad Maeandrum Menderes Magnesiası, Ankara Müze Eserleri Turistik Yayınları, Ankara, s:51.
- Child, G. V.**, 1978, Kendini Yaratan İnsan, (Çev: F. Ofluoğlu), Varlık Yayınevi, İstanbul, s:44-142.
- Çevik, Ö.**, 2005, Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s:3.
- Doxiadis, C. A.**, 1972, The Method For The study of The Ancient Greek Settlements, Atina, p:32.

KAYNAKLAR DİZİNİ (Devam)

- Greaves, Alan M.**, 2003, Miletos Bir Tarih, (Çev: H. Ç. Öztürk), Homer Kitabevi, İstanbul, s:22.
- Kriesis, A.**, 1965, Greek Town Buildings, The National Technical University of Athens, Athens, p:79.
- Mansel, A.M.**, 1984, Ege ve Yunan Tarihi, 4.Baskı, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s:2-158.
- Messadie, G.**, 2003, Sokrates'in Karısı, (Çev: G. Devrim), 6. Baskı, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, s:156
- Mikami, T.**, 1988, The ceramic road, *Bulletin Of The Middle Eastern Culture Center in Japan*, 2:1-7.
- Naumann, R.**, 1998, Eski Anadolu Mimarlığı, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara.
- Owens, E.J.**, 1994, Yunan ve Roma Dünyasında Kent, (Çev: C. Bilsel), Homer Kitabevi, İstanbul, s:34-87.
- Özkan, M.B., Küçükerbaş, E.V., Kaplan, A., Hepcan, Ş., Yiğit, E.M., Sönmez, H.**, 2003, Muğla Kenti Kamusal Dış Mekanları Bağlamında Master Plan Çalışması, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, s:3.
- Pounds, N. J.**, 1969, The urbanization of the classical world, *Annals of the Association of American Geographers*, Cilt:59, 1:67.

KAYNAKLAR DİZİNİ (Devam)

Radt, W., 1993, Landscape and Greek Urban Planning, Exemplified by Pergamon and Priene, p:201.

Radt, W., 1989, Pergamon Archäologischer Führer, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.

Tanaç, M., 2000, Batı Anadolu Antik Yerleşimlerinde Kentsel Mekan Kurgusu, Yüksek Lisans Tezi, D. E. Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, s:1-200.

Tuna, T., 2001, Bergama Gezi Rehberi, Rehber Basım Yayın Dağıtım Reklamcılık ve Tic. A.Ş., İstanbul, s:25-77.

Walbank, F. W., 1981, The Hellenistic World, Harvester Press, Sussex.

Wycherley, R. E., 1993, Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?, 3. Baskı, (Çev: N. Nirven, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s:8-121.

<http://www.fhw.gr> (Erişim:2008, Şubat)

<http://tr.wikipedia.org> (Erişim:2008, Şubat)

BATI ANADOLU'DAKİ ANTİK ÇAĞ YERLEŞİMLERİNDE AGORALARIN ROLÜ VE KENTLERİN FİZİKSEL GELİŞİMİNE ETKİSİ

EKLER

Ek 1 Tiyatrodan Genel Görünüş ve Arkada Tiyatro Limanı, Miletos

Ek 2 Stadyumdan Genel Görünüş, Miletos

Ek 3 Stadyumun Batıdaki Kapısı ve Gymnasioma Açılan Propylon,
Miletos

Ek 4 Gymnasiumdan genel görünüş, Miletos

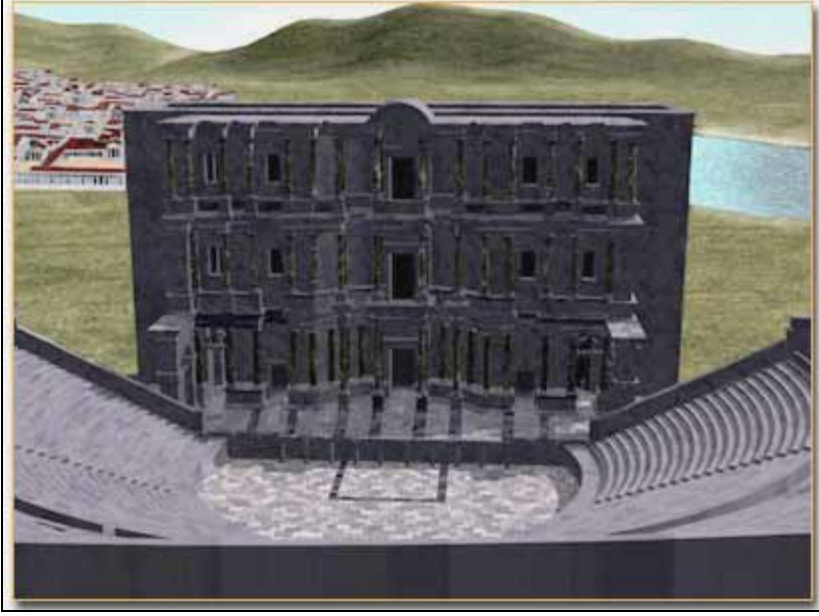
Ek 5 Kent Krokisi, Miletos

Ek 6 Kent Krokisi, Pergamon

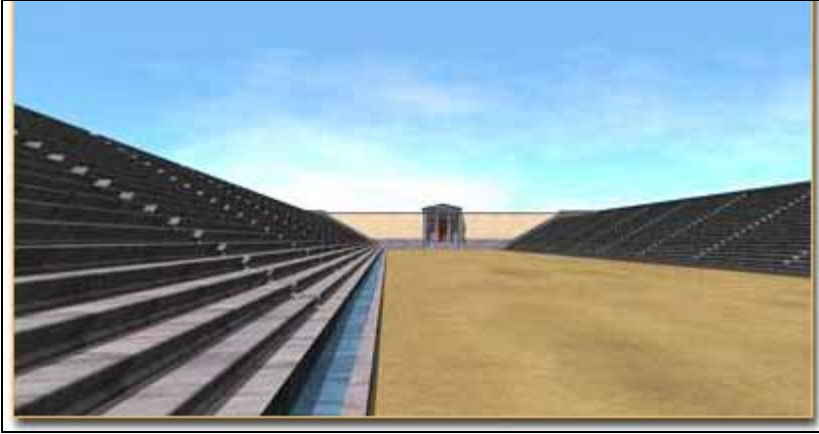
Ek 7 Yukarı Kent Krokisi, Pergamon

Ek 8 Aşağı Kent Krokisi, Pergamon

Ek 9 Terimler

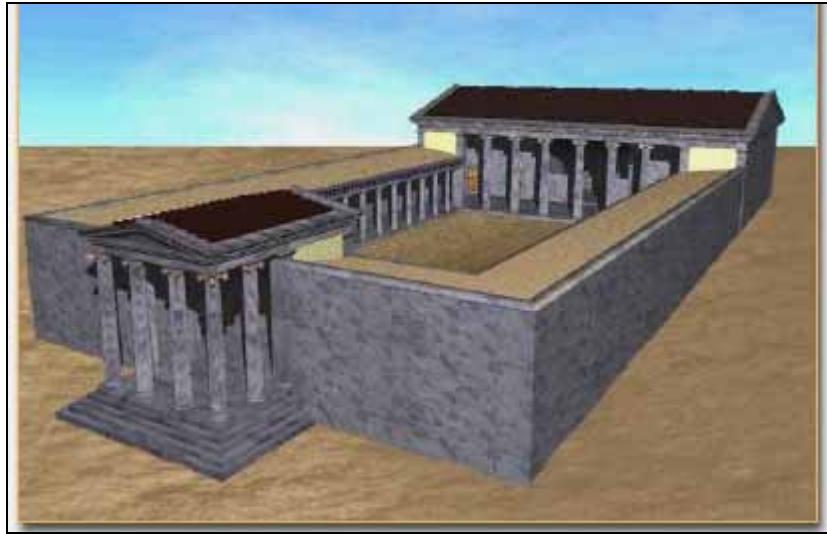
Ek 1 Tiyatrodan genel görünüş ve arkada Tiyatro Limanı, Miletos
(www.fhw.gr)

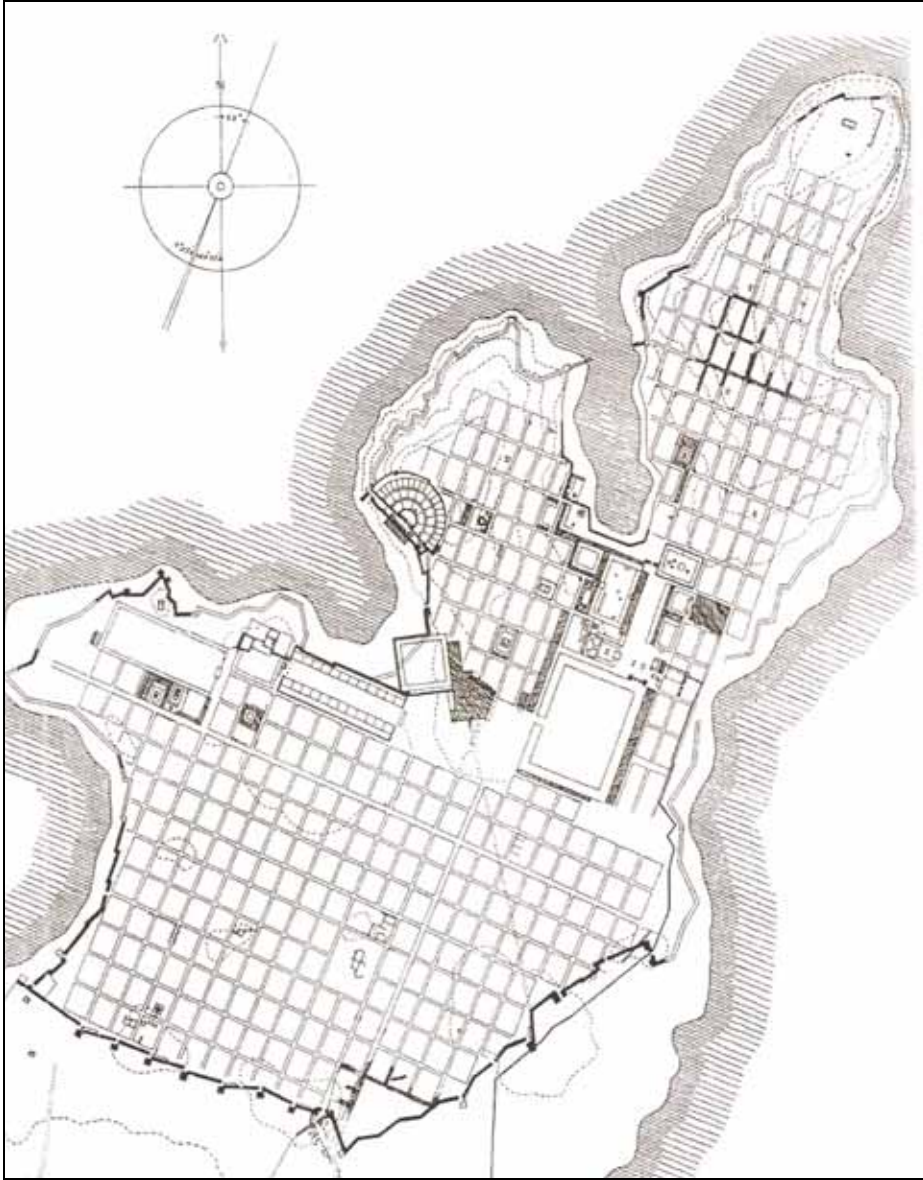
Ek 2 Stadyumdan genel görünüş, Miletos (www.fhw.gr)

Ek 3 Stadyumun batıdaki kapısı ve gymnasiuma açılan propylon, Miletos
(www.fhw.gr)

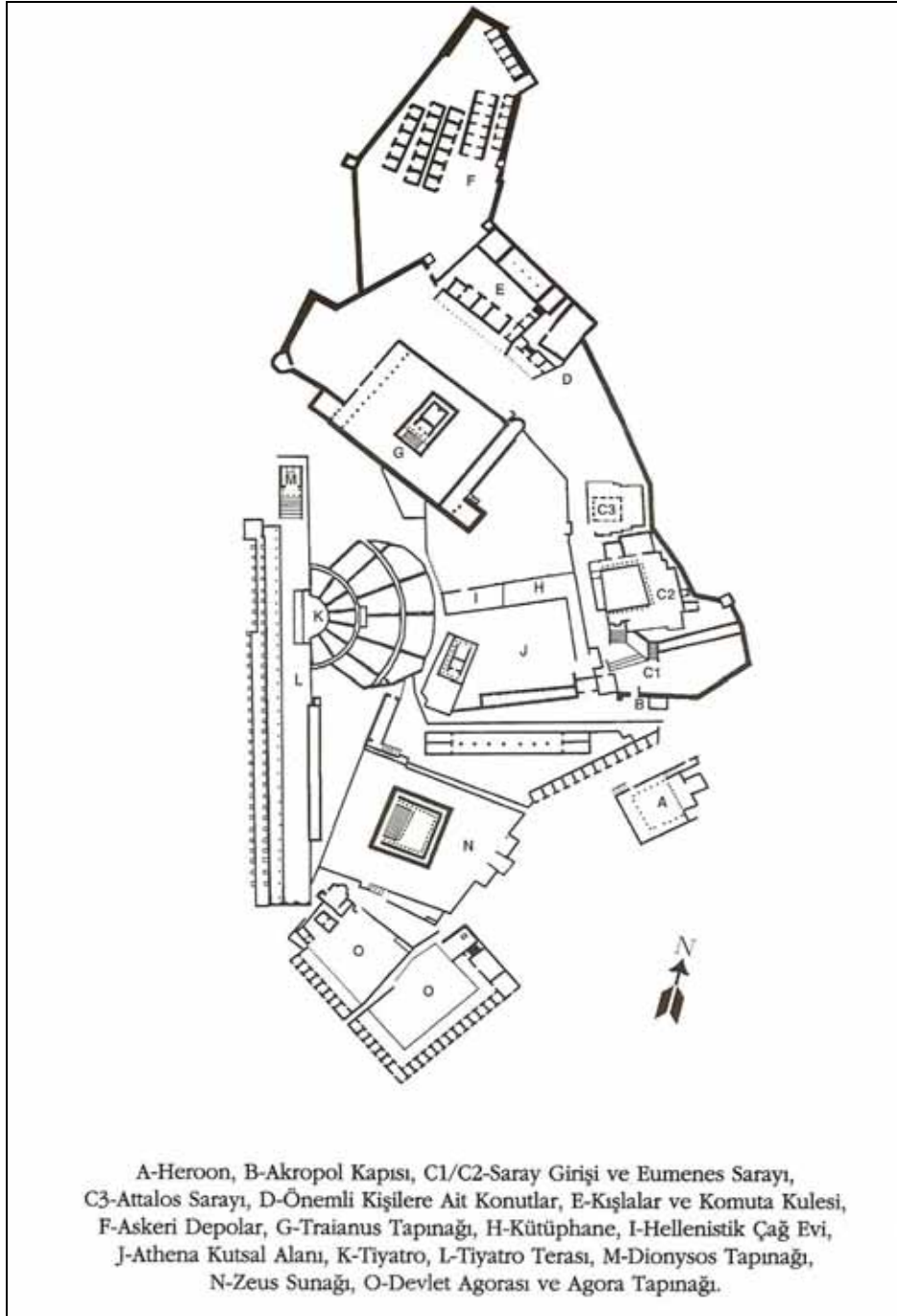
Ek 4 Gymnasiumdan genel görünüş, Miletos (www.fhw.gr)

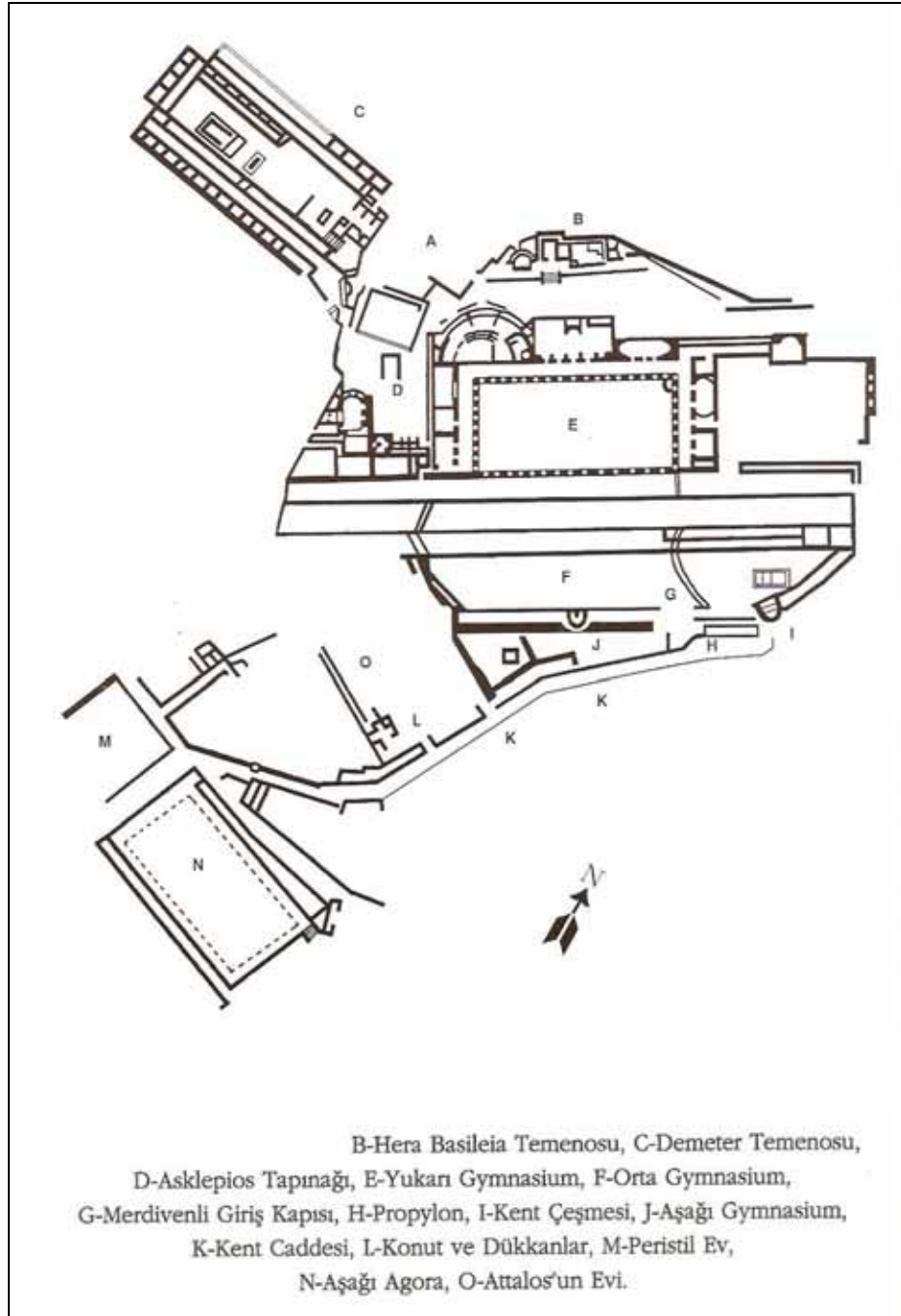
Ek 5 Kent Krokisi, Miletos (von Gerkan, Wycherley'den, 1993)

Ek 6 Kent Krokisi, Pergamon (Tanaç, 2000)

Ek 7 Yukarı Kent Krokisi, Pergamon (Tuna, 2001)

Ek 8 Aşağı Kent Krokisi, Pergamon (Tuna, 2001)

Ek 9 Terimler

Arsenal: Askeri depo.

Boule: Danışma meclisi görevinin yanı sıra, parasal konularla, savaş ve dış siyaset sorunlarıyla uğraşan, Halk Meclisinde görüşülecek maddeleri hazırlayan etkin bir hükümet organı.

Bouleuterion: Boule'nin toplantı yeri.

Cavea: Tiyatro ya da sahne bulunan yerlerde izleyici için yapılan basamaklı oturma yeri.

Ekklesia: Halk meclisi. Siyasal haklara sahip yurttaşlardan kurulan ekklesia, devlet görevlilerini seçer, yasa çıkartır, savaş, barış ve anlaşma imzalanması gibi konularda karar alırlar.

Ekklesiasterion: Ekklesianın toplantı yeri.

Gymnasion: Antik Yunanda ve Roma devrinde gençlerin düşünsel ve bedensel olarak eğitildikleri yapı.

Heroon: Antik devirde yüceltilmiş kahramanların ya da yöneticilerin anısına yapılmış özel yapı.

İnsula: Izgara planlama sisteminde sokakların arasında kalan adalara verilen isim.

Krypta: Yanları çevrili ve hiçbir yanı görmeyen avlu.

Panionion: Yunan şehir birliği.

Peristyle: Tapınağın ya da avlunun çevresini dolaşan sütun dizisi. Büyük evlerin üç yanı sütunlu avlularına da peristyle adı verilir.

Propylon: Temenosun girişinde bulunan anıtsal kapı.

Prostyle: Önünde sütun dizisi bulunan yapılara genel verilen ad.

Prytaneion: Ocağında sürekli ateş yanan, seçkin yabancıların, yabancı ülkelerden gelen elçilerin, savaşta ya da Hellenler arası oyunlarda kazandıkları başarılarla halkın övgüsünü toplayan yurttaşların ağırlandıkları yapı.

Stadion/stadium: Spor karşılaşmaları ve yarışmalarının yapıldığı alan ile bu alanı çevreleyen oturma yerlerinden meydana gelen yapı.

Stoa: Gerisindeki duvara paralel bir sütun dizisi bulunan, çatılı, tek ya da iki katlı yapı türü.

ÖZGEÇMİŞ

Açalya KESKİN, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup 1982 yılında İzmir’de dünyaya gelmiştir. 1993 yılında Ödemiş Hulusi Uçaçelik Anadolu Lisesi’nde başladığı ortaöğretimine 1996 yılından itibaren Turgutlu Halil Kale Fen Lisesi’nde devam etmiştir. 1999 yılında başladığı Ege Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı bölümünden 2003 yılında mezun olmuştur. 2005 yılında Ege Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başlamıştır. 2006 yılında evlenmiştir. Aile şirketi olan Atılım Peyzaj Ltd. Şti.’nde çalışmaya devam etmektedir. Tarih ve doğa bilimleri hakkında kitap okumak, sinema izlemek, doğa sporları hobileridir.